

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Ainės Petrauskaitės,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Latentinis ir registruotas su nelegalių narkotikų vartojimu susijęs
nusikalstamas elgesys Lietuvoje
Latent and Registered Criminal Behavior Related to the Use of Illegal
Drugs in Lithuania**

Vadovas: asist. dr. Paulius Veršekys
Recenzentas: doc. dr. Gintautas Sakalauskas

Vilnius
2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Magistro darbe analizuojamas latentinis ir registruotas su nelegalių narkotikų vartojimu susijęs nusikalstamas elgesys, jo paplitimas ir tendencijos Lietuvoje. Darbe tiriamas narkotikų vartotojams taikomos baudžiamosios atsakomybės pagrįstumas, jos poveikis nelegalių narkotikų vartojimui, taip pat įvertinamas dekriminalizacijos poreikis bei galimybės. Analizuojant Lietuvoje vykdomą narkotikų politiką, pateikiamos išvalgos dėl prevencinės sistemos pakankamumo bei socialinių problemų sprendimui taikomų priemonių efektyvumo.

Pagrindiniai žodžiai: registruotas, latentinis, nusikalstamumas, nelegalių narkotikų vartojimas, baudžiamoji politika.

This master's thesis analyzes latent and registered criminal behavior related to the use of illegal drugs, its prevalence and trends in Lithuania. The thesis examines the validity of criminal liability applied to drug users, its effect on the use of illegal drugs, and also assesses the need and possibilities of decriminalization. Analyzing the drug policy implemented in Lithuania provides insights into the adequacy of the preventive system and the effectiveness of the measures used to solve social problems.

Keywords: registered, latent, criminal behavior, illegal drug use, drug addiction, penal policy.

TURINYS

IŽANGA	2
1. REGISTRUOTO IR LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO SAMPRATA	6
1.1. Registruoto nusikalstamumo samprata ir turinys	7
1.2. Latentinio nusikalstamumo samprata ir jį lemiantys veiksniai	11
2. NARKOTIKŲ VARTOJIMO IR POLITIKOS TENDENCIJOS LIETUVOJE	15
2.1. Nusikalstamo elgesio, susijusio su narkotikų vartojimu, samprata ir paplitimas	15
2.2. Teisinio reguliavimo, susijusio su nelegalių narkotikų vartojimu, raida	23
2.2.1. Griežto teisinio reguliavimo problematika	25
2.2.2. Disponavimo nedideliu kiekiu narkotikų dekriminalizavimo poreikis ir galimybės	32
3. NARKOTIKŲ VARTOJIMO IR NARKOMANIJOS PREVENCIJA	39
3.1. Narkotikų vartojimo prevencijos politika Lietuvoje	40
3.2. Bausmių, taikomų narkotikų vartotojams, individualizavimo tendencijos	45
IŠVADOS	54
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	56
SANTRAUKA	67
SUMMARY	68

IŽANGA

Temos aktualumas. Kartu su globalizacija, visuomenėje atsirado ir daug nepageidaujamų reiškinių. Vienas iš jų – išaugęs narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimas. Visuotinė kova su narkotikais iki šiol nėra sėkminga – nelegali narkotikų rinka vis dar tebėra dideliu ekonominės ir socialinės žalos šaltiniu daugelyje šalių. Nors pasaulyje su narkotikų vartojimu kovojama bendrai, pasirinkta narkotikų kontrolės strategija bei jos įgyvendinimo vizija valstybėse gali būti labai skirtinga.

Savidestruktyvi elgsena, susijusi su narkotikų vartojimu, ir jos paplitimas – universali tema, kurios svarba pasireiškia daugeliu aspektų: kriminologiniu, socialiniu, medicininiu, teisiniu, ekonominiu, politiniu, kultūriniu ir kt. Visgi, doktrinoje latentinio ir registruoto nusikalstamumo tema aktualiausia kriminologijos disciplinai – mokslui, paremtam empirine ir praktine kriminalinio elgesio patirtimi, tiriančiam ne tik nusikalstamumą, bet ir jo veiksnius, ryšį su įvairiais procesais bei ieškančiam būdų, tobulinančių jo kontrolę (Babachinaitė *et al.*, 2010, p. 11).

Nors šiuolaikinis Jungtinių Tautų narkotikų kontrolės mechanizmas pamažu liberalėja (Lankauskas, 2017) ir Europos Sąjungos formuojama politika ragina investuoti į aukščiausią sveikatos apsaugą užtikrinančias priemones (Europos Komisijos komunikatas Europos..., 2020), Lietuvoje nuo 2017 m. sausio 1 d. įsigaliojusios teisinės reformos (Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų..., 2015), narkotikų vartojimo problema sprendžiama tradiciškai – baudžiamuoju persekiojimu. Paskutiniuoju metu tiriama tema tapo vienu dažniausiai polemizuojamu mokslinių ir politinių diskusijų objektu: nagrinėjamas kriminalizavimo proporcingumas (Varkalys, 2019), atitiktis žmogaus teisių standartams (*International Guidelines on Human...*, 2020), eskaluojama didėjanti socialinė žala ir poreikis vadovautis mokslo patvirtintomis intervencijos priemonėmis (Valstybinės narkotikų, tabako ir..., 2018).

Taigi, latentinio ir registruoto su nelegalių narkotikų vartojimu susijusio nusikalstamo elgesio aktualumą šiomis dienomis lemia didėjantis problemos mastas ir ja daroma žala, skirtingas politinių strategijų kryptingumas bei efektyvių priemonių šio reiškinio kontrolei paieškos.

Darbo tikslas. Šiuo darbu siekiama atskleisti registruoto ir latentinio nusikalstamumo, susijusio su nelegalių narkotikų vartojimu, tendencijas Lietuvoje, įvertinti joms daromą poveikį pasirinkta narkotikų politika ir numatyti galimas tobulinimo perspektyvas.

Darbo uždaviniai. Siekiant įgyvendinti magistro darbo tikslus, buvo iškelti šie uždaviniai:

1. Atskleisti latentinio ir registruoto su nelegalių narkotikų vartojimu susijusio nusikalstamo elgesio tendencijas ir sąveiką su teisine aplinka.
2. Apibūdinti esamo teisinio reguliavimo, susijusio su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimu, problematiką.
3. Įvertinti neteisėto disponavimo nedideliu kiekiu narkotikų be tikslo platinti dekriminalizavimo poreikį ir įgyvendinimo galimybes Lietuvoje.
4. Išskirti Lietuvoje plėtojamos narkotikų vartojimo prevencijos sąstingį determinuojančius veiksnius.
5. Aptarti bausmių, taikomų narkotikų vartotojams, individualizavimo niuansus teismų praktikoje.

Darbo objektas. Magistro darbe tiriamas objektas – registruotas ir latentinis nusikalstamas elgesys, susijęs su nelegalių narkotikų vartojimu. Darbe naudojamas terminas „narkotikai“ apima Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu¹ ir vėlesnėmis jo redakcijomis patvirtintas nelegalias narkotines ir psichotropines medžiagas. Siekiant įgyvendinti išsikeltus tikslus ir uždavinius, darbas išskirtas į tris struktūrines dalis.

Pirmoje dalyje siekiama atskleisti nusikalstamumo, kaip socialinio teisinio reiškinio, kompleksiskumą, pateikti registruoto ir latentinio nusikalstamumo sampratą, jų sąveiką bei veiksnius, lemiančius kriminalinės elgsenos tendencijų kaitą. Ši analizė yra svarbi, siekiant objektyviai įvertinti nusikalstamo elgesio, susijusio su narkotikų vartojimu, dinamikos raidą paskutiniaisiais dešimtmečiais Lietuvoje.

Antroje dalyje apibendrinamas nusikalstamo elgesio, susijusio su narkotikų vartojimu, paplitimas ir pateikiamos objektyvios įžvalgos dėl jam narkotikų politika daromos reikšmės. Nors ryšys, siejantis narkotikų vartojimą bei nusikalstamą veiklą, darbe yra aptiriamas, nagrinėjant šią temą nuspręsta „nusikalstamą elgesį, susijusį su narkotikų vartojimu“ laikyti nusikalstamomis veikomis, susijusiomis su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis neturint tikslo platinti. Toks kriminalinės elgsenos sukonkretinimas atliktas, siekiant kokybiškai iširti šiomis dienomis aktualią teisinio reguliavimo problematiką.

¹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. sausio 6 d. įsakymas Nr. 5 „Dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašų patvirtinimo“.

Trečiaja darbo dalimi objektas tiriamas dvejomis kryptimis: vertinant aktualios prevencinės programos efektyvumą narkotikų vartojimo problemai spręsti, taip pat išskiriant teismų praktikos, susijusios su nelegalių narkotikų vartojimu, tendencijas. Remiantis šiomis analizėmis siekiama atskleisti: kaip yra išvystyta prevencinė sistema, nurodant esamų priemonių pakankamumą bei jų prieinamumą, taip pat, kaip teismų praktikoje linkstama spręsti eksperimentinio vartojimo, narkomanijos ir kriminalinio recidyvo, susijusio su disponavimu narkotikais asmeniniam vartojimui, atvejus.

Tyrimo metodai. Tyrimui atlikti buvo taikyti istorinis, lyginamasis, sisteminis, teleologinis, loginis ir statistinės analizės metodai. Istorinio metodo pagalba atskleidžiama nacionalinės baudžiamosios politikos, susijusios su narkotikų vartojimu, raida. Lyginamosios bei sisteminės analizės metodai naudojami nacionalinės bei viršnacionalinės teisės aktų analizei, kuria siekiama nustatyti Lietuvoje vystomos narkotikų politikos kryptingumą ir įvertinti jos atitiktį tarptautiniams ir Europos Sąjungos reikalavimams. Teleologinis metodas padeda išskirti baudžiamuoju įstatymu saugomus gėrius ir narkotikų politikos įgyvendinimu siekiamus tikslus. Loginiu metodu vertinamas ir argumentuojamas politinių sprendimų pagrįstumas, formuojama autorės pozicija tyrime keliamais probleminiais klausimais. Darbe taip pat pasitelktas statistinės analizės metodas, kurio pagalba analizuojami Nusikalstamų veikų žinybinio registro, Valstybinio psichikos centro ir įvairių nacionaliniu bei Europos lygiais atliktų tyrimų duomenys.

Darbo originalumas. Nusikalstamo elgesio, susijusio su narkotikų vartojimu, problema tyrinėjama plačiai tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiais. Nelegalių narkotikų vartojimo tendencijos ir įpročiai reguliariai pateikiami Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento, Pasaulio sveikatos organizacijos, Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro ir ESPAD (angl. *The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*) ataskaitose. Paskutinįjį dešimtmetį doktrinoje ši tema vis dažniau analizuojama baudžiamosios teisės kontekste: sprendžiami baudžiamosios atsakomybės, kaip *ultima ratio* priemonės, proporcingumo ir jos taikymo praktikoje problemiškumo² klausimai.

Paskutinė preciziška latentinio ir registruoto nusikalstamumo, susijusio su nelegaliais narkotikais, analizė atlikta daugiau nei prieš 10 m. Teisės instituto parengtame leidinyje

² Lankauskas, M., Stakėnas, R. ir Širvinskienė, A. (2015). Narkotikų vartotojų dekriminalizacijos ir depenalizacijos galimybių apžvalga. Vilnius: Lietuvos teisės institutas; Pranka, D. (2019). Baudžiamosios atsakomybės už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis praktinės problemos ir teisinio reguliavimo trūkumai. *Teisės problemos*, 2019, Nr. 2 (98); Varkalys, P. (2019). LR BK 259 str. 2 d. kriminalizavimo proporcingumas. *Teisės apžvalga*, 2019, Nr. 1 (19), p. 89–117 ir t. t.

„Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai“ (Sakalauskas *et al.*, 2011). Vienintelis per paskutinius 5–erius metus rašytas magistro darbas, kurio apimtyje aptariama registruoto ir latentinio su nelegalių narkotikų disponavimu susijusio nusikalstamo elgesio dinamika yra K. Butkutės darbas „Šiuolaikinio nusikalstamumo Lietuvoje charakteristika“. Tačiau nurodytame darbe tiriamo objekto analizei skiriama labai mažai dėmesio: pateikiami užregistruotų nusikalstamų veikų absoliučiuųjų skaičių pokyčiai, lakoniškai apibendrinami viešosios nuomonės tyrimų rezultatai.

Siekiant šį darbą išskirti originaliu turiniu, darbo objektas plačiai nagrinėjamas tiek iš kriminologinės, tiek iš baudžiamosios teisės perspektyvų: analizuojamas registruoto ir latentinio nusikalstamo elgesio, susijusio su narkotikų vartojimu, paplitimas, koreliacija su teisine aplinka ir kitais valstybėje egzistuojančiais veiksniais, prevencinės veiklos raida bei esminiai trūkumai, taip pat teismų praktikos, *de facto* prisidedančios prie baudžiamosios politikos formavimo, tendencijos.

Svarbiausi šaltiniai. Siekiant įvertinti tiriamo objekto aktualumą naudojami statistiniai duomenys skelbiami Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, taip pat empirinių tyrimų rezultatai pateikiami Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento bei Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro parengtose ataskaitose. Analizuojant narkotikų politikos tendencijas nagrinėjami nacionalinės (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Lietuvos Respublikos Seimo nutarimai, Teisės ir teisėtvarkos komiteto išvados) ir tarptautinės bei Europos Sąjungos (1961 m. Bendroji narkotinių medžiagų konvencija, 1971 m. Psichotropinių medžiagų konvencija, 2021–2025 m. Europos Sąjungos kovos su narkotikais strategija ir pan.) teisės norminiai aktai. Apibūdinant nusikalstamumo struktūrą ir esamo narkotikų kontrolės mechanizmo problematiką plačiai remiamasi specialiąja literatūra: kriminologų G. Babachinaitės, A. Kiškio, G. Sakalausko, Teisės instituto atstovų M. Lankausko, D. Prankos ir kitų mokslininkų publikacijomis. Tarp svarbių šaltinių išskirtina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija, kuria atskleidžiami narkotikus vartojančių asmenų pavojingumo vertinimo ir jiems taikomų bausmių individualizavimo niuansai.

1. REGISTRUOTO IR LATENTINIO NUSIKALSTAMUMO SAMPRATA

Nusikalstamumo, egzistuojančio nuo neatmenamų laikų ir peržengiančio bet kokios valstybės ribas, samprata vis dar yra nuolatinių ir nepertraukiamų teorinių debatų objektas. Terminas „nusikalstamumas“ apibrėžtis kito paraleliai besivystant kriminologijos disciplinai, todėl valstybių istorinėje raidoje tai, ką apibrėžė nusikalstamumas, nebuvo pastovus reiškinys. Kriminologijos mokslas pradėtas praktikuoti XVIII a., todėl natūralu, kad pasauliniu mastu išgyvenant karo ir humanizmo priešpriešą, drastiškai besikeičiant požiūriui į žmogaus teises, kartu evoliucionavo ir nusikalstamumo samprata. Vakarų kriminologijos teorijoje jis aiškinamas pasitelkiant abstrakčias ir ekspansyvias formuluotes, akcentuojamas šio reiškinio daugialypiškumas, drauge pažymint, jog tai mokslinis produktas, kurį, kaip tam tikrą problemą, mėginama spręsti teisėsaugos pagalba (Sakalauskas, 2009, p. 124). Marksistinė–leninistinė ideologija nusikaltimus siejo su kapitalistine santvarka, todėl jos šalininkai nusikalstamumą laikė istoriškai praeinančiu socialiniu teisiniu reiškiniu, atsiradusiu dėl visuomenės klasiškumo (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 16).

Nepaisant nusikalstamumą charakterizuojančių apibrėžimų gausos, kriminologijos disciplinoje sulygstama, kad tai yra ne tik socialinis, bet ir teisinis reiškinys. Koks elgesys laikomas nusikalstamu, sprendžia įstatymų leidėjas, *expressis verbis* įtvirtindamas baudžiamajame įstatyme, todėl tai, kas kiekvienoje kultūriškai skirtingoje visuomenėje laikoma nusikalstamumu, lemia politinių, ekonominių, socialinių, kultūrinių ir teisinių procesų raida. Dėl šių priežasčių viena nusikalstamumo samprata neegzistuoja, o teorijos ir perspektyvos pasirinkimas tiesiogiai nulemia jos turinį. Nusikalstamumas gali būti prilyginamas konstruktui, kurio apibrėžimas ir reakcija į jį priklauso nuo prielaidų, kuriomis jis yra grindžiamas.

Nors savarankiškumas yra vienas iš kokybinių nusikalstamumo požymių, šis fenomenas negali egzistuoti pats savaime ir yra sudedamoji visuomenės dalis, jos segmentas. Jis įgyja tam tikras savybes, kuriomis pavienės nusikalstamos veikos nepasižymi, todėl kiekvienas atskiras nusikaltimas yra atsitiktinis reiškinys, galėjęs neįvykti, tačiau nusikalstamumas – neišvengiamas (Bluvšteinas, 1994, p. 37). Šio postulato autentiškumą patvirtina ir postsovietinės Lietuvos pavyzdys – nepaisant komunistinės utopijos, siekusios sunaikinti kriminalinę visuomenę, žlugus propaganda bei falsifikuotomis statistikomis grįstai sanklodai, Lietuvą dar ilgą laiką kaustė kriminalinė realybė.

Pasirinkus tinkamą baudžiamosios politikos kryptingumą, nusikalstamą elgesį galima

modifikuoti ir kontroliuoti, tačiau klaidinga manyti, jog jį įmanoma įveikti. Be kita ko, į nusikalstamumą galima pažvelgti ir iš kitos perspektyvos – tai įprastas, kiekvienoje visuomenėje egzistuojantis reiškinys, kuris yra ne tik ydingas, tačiau ir naudingas, padedantis formuotis valstybei (Havrdova, 2004, p. 96). Teisinės valstybės, vadovaudamosis atkuriamojo teisingumo modeliu, pamažu perėjo nuo poreikio bausti iki teisingumo, užtikrinančio aukos ir nusikaltėlio teises ir laisves, vykdymo.

1.1. Registruoto nusikalstamumo samprata ir turinys

Šiuolaikinėje visuomenėje, kurioje žodžio laisvė vertinama labiau nei informacijos patikimumas, įprasta, jog nusikalstamų veikų statistika yra pamėgta politinių bei bulvarinių diskusijų tema. Ne retai nusikalstamo elgesio tendencijas apibūdinantys duomenys yra interpretuojami taip, kaip adresantui palanku – o tai apima statistinius iškraipymus, jų hiperbolizavimą, galiausiai, ir poreikį griežtinti baudžiamąją atsakomybę. Nepaisant to, reguliarius nusikalstamo elgesio registravimas ir stebėjimas yra reikšminga kiekvienos šiuolaikinės valstybės baudžiamosios politikos sudedamoji dalis.

Nusikalstamo elgesio formos drauge su transnacionaline ekonomikos ir teigiamų deviacijų plėtra, urbanizacija ir kitais globaliniais procesais, nuosekliai modernėja, todėl ir baudžiamoji politika, sauganti valstybės ir visuomenės interesus, reikalauja sistemingo inovacijų diegimo. Nuolatinis nusikalstamumą apibūdinančių kokybinių ir kiekybinių rodiklių monitoringas yra būtinas tam, kad valstybė galėtų kurti tokią politiką, kuri užtikrintų šio reiškinio kontrolę ir bendruomenės saugumą. Baudžiamosios justicijos sistema turi itin ribotą (dažnu atveju jokio) poveikį nusikalstamų veikų prevencijai³ ir, priešingai, nusikalstamumas, kaip sudėtingas reiškinys, yra atsparus represiniam poveikiui, todėl šiuolaikinės politikos efektyvumas yra grindžiamas moksliskai patvirtintų priemonių derinimu.

Statistinė informacija leidžia atskleisti ne tik nusikalstamumo, bet ir baudžiamosios politikos, nusikalstamų veikų išaiškinimo ir registracijos, gyventojų požiūrio į socialines deviacijas, policiją, kriminalinę justiciją ir valstybę apskritai pokyčius (Kiškis *et al.*, 2014, p. 123). Šių veiksnių sąveika lemia tam tikrus registruoto nusikalstamo elgesio dėsningumus,

³ Pavyzdžiui, nuo 2003 m., kuriais buvo drastiškai sugriežtinta atsakomybė už Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – Baudžiamasis kodeksas) 260 straipsnyje numatyto „Neteisėto disponavimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėto disponavimo labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu“ nusikaltimo padarymą, šių veikų užregistruojama vis daugiau: 2003 m. buvo užregistruota 1027, 2004 m. – 1552, 2005 m. – 1816, 2009 m. – 2189 (Sakalauskas *et al.*, 2012, p. 114–115).

pavyzdžiui, užregistruotų veikų skaičiaus didėjimas gali reikšti intensyvesnę tam tikro nusikalstamo elgesio kontrolę, naujų veikų kodifikavimą, kokybinių ir kiekybinių teisėsaugos veiklos rodiklių pagerėjimą, augantį visuomenės pasitikėjimą policija. Registruoto nusikalstamumo mažėjimas gali būti susijęs su nusikalstamų veikų dekriminalizavimu, sumažėjusiu teisėsaugos produktyvumu, didėjančiu visuomenės nepasitikėjimu baudžiamojo teisingumo sistema, dažnėjančiu bendrininkavimu, gyventojų emigracija ir t. t. Statistinių duomenų analizės objektyvumas priklauso nuo to, ar yra atsižvelgiama į kriminalinės elgsenos registravimą veikiančių faktorių visumą.

Nusikalstamumo fiksavimas Lietuvoje pradėtas nuo pirmųjų demokratinės valstybės metų, todėl tikslinga išskirti nacionaliniu lygiu naudojamus rodiklius (Nusikalstamumo statistinės informacijos rengimo..., 2020), kuriais remiantis yra sudaroma ir pateikiama oficialioji nusikalstamų veikų statistika:

- 1) **Užregistruotos nusikalstamos veikos.** Tai veikos, numatytos Baudžiamajame kodekse, dėl kurių pradėtas, atliekamas ar baigtas ikiteisminis tyrimas. Nusikalstamos veikos, dėl kurių ikiteisminis tyrimas yra nutrauktas, į oficialiąją nusikalstamumo statistiką nėra registruojamos⁴. Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenys yra gaunami iš policijos įstaigų, kitų ikiteisminio tyrimo įstaigų ir prokuratūrų. Nuo 2003 m. gegužės 1 d., kurią įsigaliojo naujieji baudžiamieji įstatymai, registruojamas nusikalstamas elgesys yra skirstomas į nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus. Baudžiamaisiais nusižengimais buvo kriminalizuota santykinai daug mažo pavojingumo veikų⁵, todėl pastebima, jog tai turėjo reikšmės registruojamo nusikalstamumo kiekybinei išraiškai⁶, pavojingų nusikaltimų išaiškinimui bei baudžiamųjų bylų nagrinėjimo trukmei. Užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius negali būti tapatinamas su tikrąją nusikalstamumo būklę, dinamiką bei struktūrą reprezentuojančiu šaltiniu. Registruotas nusikalstamumas, veikiamas daugelio šalutinių veiksnių, tokių kaip baudžiamojo persekiojimo selektyvumas, nusikalstamų veikų registravimo ypatumai ir pan., iškreipia realiai egzistuojančią kriminalinę

⁴ Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymo „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų pagrindinių statistinių rodiklių formavimo taisyklių patvirtinimo“ nurodoma, jog į užregistruotų nusikalstamų veikų skaičių nėra įtraukiamos veikos, dėl kurių ataskaitiniu laikotarpiu prokuroras priėmė nutarimą ikiteisminį tyrimą nutraukti, o šį nutarimą taip pat patvirtino ikiteisminio tyrimo teisėjas.

⁵ Plačiau skaityti: Teise.pro. *Teisingumo ministerija siūlo tobulinti baudžiamąją politiką* [interaktyvus] (modifikuota 2019–11–14). Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2019/11/14/teisingumo-ministerija-siulo-tobulinti-baudziamaja-politika/>.

⁶ Didžiausią dalį užregistruotų nusikalstamų veikų sudaro ne sunkūs ir labai sunkūs nusikaltimai, o nesunkūs, apysunkiai ir neatsargūs nusikaltimai (Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvoje..., 2020).

realybę. Pasak kriminologo G. Sakalausko, ši rodiklį tikslingiau apibrėžti teisėsaugos institucijų veiklos statistika (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 27).

- 2) **Ištirtos nusikalstamos veikos.** Tai nusikalstamos veikos, numatytos Baudžiamajame kodekse, dėl kurių, atlikus ikiteisminį tyrimą, priimtas procesinis sprendimas dėl ikiteisminio tyrimo pabaigos vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu (toliau – Baudžiamojo proceso kodeksas). Kitaip tariant, tai ikiteisminio tyrimo atvejai, kai yra išaiškinamos visos nusikalstamos veikos tyrimui ir sėkmingam baudžiamosios bylos nagrinėjimui reikšmingos aplinkybės, taip pat nustatomi kaltininkai. Užregistruotų veikų skaičius visuomet yra didesnis nei ištirtų – beveik du trečdaliai nusikalstamų veikų lieka neištirta (tai apima ir tuos atvejus, kai įtariamojo elgesys neatitinka baudžiamajame įstatyme numatytos sudėties) (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 32). Šį rodiklį taip pat veikia tam tikri objektyvūs bei subjektyvūs kriterijai – nusikalstamo elgesio ištyrimo galimybės priklauso nuo teisėsaugos institucijų veiklos, žmogiškųjų bei finansinių išteklių, atskirų veikų baudžiamojo proceso ir tyrimo ypatumų, užregistruoto nusikalstamo elgesio masto, baudžiamojo persekiojimo intensyvumo ir t. t.
- 3) **Užregistruoti asmenys, įtariamai (kaltinami) padarę nusikalstamas veikas.** Tai asmenys, įtariamai (kaltinami) padarius nusikalstamas veikas, dėl kurių yra baigtas ikiteisminis tyrimas. Šių asmenų registravimas yra galimas tik tuo atveju, kai nusikalstama veika, dėl kurios buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, yra ištirta. Atsižvelgiant į tai, kad nemaža dalis užregistruojamų nusikalstamo elgesio atvejų lieka neištirtais, akivaizdu, jog įtariamųjų (kaltinamųjų) užregistruojama taip pat ženkliai mažiau nei veikų. Pastebima, kad daugėjant užregistruotų veikų – didėja ir įtariamųjų (kaltinamųjų) gretos, asmenų bendrininkavimo darant nusikalstamą veiką atveju – įtariamųjų (kaltinamųjų) visuomet yra daugiau nei veikų, o recidyvo atveju, priešingai – veikų yra daugiau, nei jas padariusių asmenų.
- 4) **Užregistruotų asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, skaičius.** Tai fiziniai asmenys, kuriems nusikalstama veika padaryta fizinė, turtinė ar neturtinė žala, ir juridiniai asmenys, kurie dėl nusikalstamos veikos faktiškai patyrė turtinės ar neturtinės žalos. Nukentėjusiais registruojami tie asmenys, kurie tiesiogiai nukentėjo nuo nusikalstamos veikos ir buvo pripažinti nukentėjusiais Baudžiamojo proceso kodekse patvirtinta tvarka. Aukų, nukentėjusių nuo nusikalstamo elgesio, skaičius priklauso nuo: pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis, užregistruotų veikų, neturinčių

tiesioginių aukų, skaičiaus, nukentėjusiųjų registravimo ypatumų (pavyzdžiui, asmuo, nukentėjęs nuo kelių nusikalstamų veikų, statistikoje yra registruojamas tik vieną kartą).

Taigi, oficialiosios ataskaitos apie nusikalstamumą Lietuvoje yra rengiamos, remiantis šiais pagrindiniais statistiniais rodikliais⁷: užregistruotomis bei ištirtomis veikomis, užregistruotais įtariamaisiais (kaltinamaisiais) bei nukentėjusiaisiais. Nusikalstamumo statistikos rengimo metodikoje yra išskiriami ir išvestiniai rodikliai: užregistruotų nusikalstamų veikų, asmenų ir nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, skaičius tenkantis 100 tūkst. gyventojų (Nusikalstamumo statistinės informacijos rengimo..., 2020). Tai vadinamieji santykiniai rodikliai, eliminuojantys gyventojų migracijos, emigracijos bei demografinių pokyčių kaitą, kurie, siekiant preciziškumo, turėtų būti vertinami drauge su absoliučiais nusikalstamų veikų skaičiais. Nepaisant to, nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės programose vis dar dažnai deklaruojami tik absoliutieji skaičiai, pagal kuriuos nusprendžiama, ar „buvo stabilizuotas nusikalstamų veikų skaičiaus augimo tempas“⁸.

Oficiali nusikalstamų veikų statistika yra svarbi informacinė priemonė, išgryninanti valstybėje vykdomos baudžiamosios politikos, nusikalstamumo kontrolės bei prevencijos kryptingumą, tačiau joje pateikti duomenys atspindi tik nedidelę dalį realiai egzistuojančio kriminalinio elgesio. Paskutiniuosius dešimtmečius augant visuomenės susidomėjimui nusikalstamumu, daugėja ir klaidingos informacijos skleidėjų, tapatinančių užregistruotų nusikalstamų veikų dinamiką su kriminalinio elgesio tendencijomis šalyje. Tokiu būdu ne tik eliminuojama kriminologinė tiesa apie latentinę nusikalstamumo dalį, tačiau ir iškreipiama socialinė realybė, marginalizuojamos bei stigmatizuojamos pasirinktos socialinės grupės, formuojama klaidinga viešoji nuomonė, galiausiai, tampanti paskata griežtinti atsakomybę. Statistikos ribotumas lemia būtinybę pažinti informaciją, atskleidžiančią tiesą apie teisėsaugos institucijų neužfiksuotą nusikalstamą elgesį.

⁷ Baudžiamosios teisės doktrinoje fakultatyviais statistiniais rodikliais išskiriamas ir kaltinamų padarius nusikalstamas veikas ir perduotų teismui, nuteistų, laisvės atėmimu nuteistų, bausmes ar kitas baudžiamąsias priemones atliekančių asmenų bei kalinių skaičius (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 29). Šių duomenų visetas reprezentuoja valstybėje vykdomos baudžiamosios politikos kryptingumą, baudimo tradicijas, socialinės kontrolės mechanizmą, įkalinimo veiksmingumą.

⁸ Toks lakoniškas bei deklaratyvus nusikalstamumo prevencijos bei kontrolės rezultatus apibūdinantis įvertinimas nurodomas Lietuvos Respublikos Viešojo saugumo plėtros 2015–2025 m. programoje, kurioje, be kita ko, įvertinama absoliučiąjį skaičių dinamika: „2005–2013 m. užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius svyravo, bet jau niekada nepasiekė 2005 m. lygio (89 815 nusikalstamų veikų)“ (Dėl Viešojo saugumo plėtros..., 2015).

1.2. Latentinio nusikalstamumo samprata ir jį lemiantys veiksniai

Tradicinė kriminologija, rėmusi statistiniu nusikalstamumo modeliu, dar iki XX a., nusikalstamą elgesį laikė gerai žinomu reiškiniu – buvo tikima, kad registruoti duomenys atspindi realaus nusikalstamumo ypatybes ir kitimo dėsningumus, nors ir suprasta, jog didelė dalis nusikaltimų nėra užfiksuojama (Kiškis, 2012, p. 698). Pradėtų vykdyti viktimologinių tyrimų rezultatai atskleidė, kad užregistruoti nusikaltimai ne tik neatspindi objektyviai egzistuojančios kriminalinės realybės, bet ir jų mažėjimas ar didėjimas gali reikšti labai skirtingus faktinio nusikalstamumo kiekybinių ir kokybinių rodiklių pokyčius. Jei iki tol buvo manoma, jog užregistruotą ir nežinomą nusikalstamų veikų dalį sieja pastovaus santykio dėsnis, t. y. kintant registruotiems skaičiams, atitinkamas pokytis vyksta ir neregistruotų skaičių plotmėje, tai empirinių tyrimų rezultatai šią dėsningumą teoriją kategoriškai paneigė. Paaiškėjo, kad tai ne tik viena nuo kitos nepriklausanti, tačiau ir galinti atskleisti priešpriešingas tendencijas⁹ informacija. Taigi, kriminogeninę situaciją šalyje apibrėžia du vienodai svarbūs ir vienas kitą papildantys šaltiniai – oficialiai registruoto ir latentinio nusikalstamumo duomenys.

Specialiojoje literatūroje latentiskumas apibūdinamas kaip tam tikra savybė, suponuojanti, jog oficialūs nusikalstamumo registracijos duomenys nėra išsamūs (Galinaitytė, 2009, p. 58), taip pat nurodoma, kad latentinį nusikalstamumą sudaro realaus ir registruoto nusikalstamumo skirtumas (Babachinaitė *et al.*, 2010, p. 136). Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje dėstoma, jog tai padarytų, bet nepatekusių į apskaitą, neužregistruotų ar neatskleistų nusikalstamų veikų visumos raiškos procesai (Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2018). Visas šias definicijas vienija preciziška takoskyra, skirianti registruotą ir latentinį nusikalstamumą – latentinė nusikalstamų veikų dalis dėl tam tikrų objektyvių ir subjektyvių veiksnių apskritai nėra užregistruojama. Šios deviacijos nepatenka į teisėsaugos institucijų akiratį ir nesulaukia atitinkamos baudžiamosios justicijos reakcijos.

Kitaip tariant, tai nusikalstama veikla, vykdoma visuomenėje, tačiau dėl įvairių priežasčių išliekanti teisėsaugos institucijų nepastebėta. Ilgainiui latentiniai nusikaltimai įgyja vis sudėtingesnes formas (smurtas artimoje aplinkoje, korupcija, finansiniai nusikaltimai,

⁹ Pavyzdžiui, Lietuvoje, atkūrus kriminologijos mokslą (1965 m.), latentinio nusikalstamumo tyrimų rezultatai atskleidė, kad vadinamųjų socialistinio turto grobimų latentiskumas buvo didžiulis – šių nusikaltimų atskleista tik apie 0,5 proc. (Babachinaitė *et al.*, 2009, p. 10). Dar daugiau, Lietuvoje 2007 m. teisėsaugos užregistruotas 39 428 nusikalstamų veikų skaičius, nuo kurių nukentėjo 15–74 m. amžiaus asmenys, buvo 223 kartus mažesnis už atitinkamo realiojo nusikalstamumo įvertį, kuris siekė 8,8 milijono nusikalstamų veikų (Kiškis, 2008, p. 117).

prekyba žmonėmis ir pan.), todėl tai tampa dideliu iššūkiu teisėsaugai ir politikai, siekiančioms eliminuoti kriminogeninius veiksnius ir sukurti saugesnę visuomenę. Remiantis priešastimis, dėl kurių didelė dalis¹⁰ nusikalstamo elgesio nepatenka į oficialiąją statistiką, latentinis nusikalstamumas skirstomas į natūralų, ribinį bei dirbtinį (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 48). Natūralus latentškumas yra nulemtas objektyvių priešasčių, susijusių su asmenų, žinančių apie kriminalinį elgesį (tarp jų ir nukentėjusiųjų), nepranešimu apie jį teisėsaugos institucijoms. Be kita ko, tai apima ir atvejus, kai nusikalstama veikla neturi tiesioginės aukos(-ų) (pavyzdžiui, pinigų plovimo, apgaulingo apskaitos tvarkymo ir kitais atvejais).

Ribinis ir dirbtinis latentškumas atsiranda dėl subjektyvių priešasčių – nors atitinkamos institucijos yra informuotos apie teisei priešingą veiklą, pastaroji nėra užfiksuojama statistikoje. Pagrindinis požymis, skiriantis šias latentinio nusikalstamumo rūšis – nusikalstamų veikų neregistravimo pagrindas, t. y. ar tai daroma sąmoningai, ar dėl tam tikro neapdairumo. Ribinis latentškumas susiformuoja dėl teisėsaugos padarytos klaidos, vertinant veiką, o dirbtinis – dėl tyčinių pareigūnų veiksmų, siekiant sudaryti efektyvios teisėtvarkos regimybę (Babachinaitė *et al.*, 2009, p. 9). Vienu atveju veika nėra registruojama dėl tam tikrų spragų policijos veikloje (nepakankamo baudžiamojo įstatymo išmanymo, apsirikimo, lėšų trūkumo), kitu atveju tą lemia maža tikimybė ištirti nusikalstamą elgesį bei noras sudaryti fiktyvų įspūdį apie vykdomos veiklos produktyvumą.

Nepaisant, jog kriminologinių tyrimų rezultatai leidžia susidaryti realesnį vaizdą apie nusikalstamo elgesio paplitimą, pažymėtina, kad galimybės ištirti latentinį nusikalstamumą yra apribotos. Mokslininkai išskiria dar vieną neužregistruojamo kriminalinio elgesio rūšį – absoliutų, dar kitaip vadinamą dvigubą, latentškumą. Tai nusikalstamų veikų dalis, kuri lieka ir už teisėsaugos institucijų, ir už kriminologinių tyrimų ribų. Socialinio gyvenimo įvairiapusiškumas neatsiejamas nuo fakto, jog nei teoriniu, nei praktiniu lygiu nėra įmanoma sužinoti apie visus objektyviai egzistuojančius nusikaltimus. Dalis nusikalstamumo išlieka nežinoma, nes nėra galimybių ištirti atskirų socialinių grupių ar asmenų (benamių, mažamečių, kalinių, politikų), įskaitant ir pasižyminčių dažnu nusikalstamu elgesiu arba dideliu viktimiškumu, padarytą ar patirtą nusikalstamą elgesį. Be to, egzistuoja atvejai, kai aukos, baimindamosis keršto ar stigmatizacijos, taip pat nepasitikėdamos valstybės institucijomis,

¹⁰ Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, yra užregistruojama tik maždaug 10–30 proc. visų realiai padarytų nusikalstamų veikų (Sakalauskas, 2007, p. 7). „Kriminologinio piltuvėlio modelio“ tema, atskleidžianti baudžiamojo persekiojimo selektyvumą, išsamiai aptarta kriminologo G. Sakalausko (plačiau žr.: Sakalauskas, G. (2007). *Įvadas į empirinę kriminologiją. Metodinė priemonė*. Vilnius: Eugrimas).

vengia pranešti apie patirtą prievartą (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 49). Tokią tendenciją Europoje iliustruoja moterų, nukentėjusių nuo fizinio, seksualinio ar psichologinio smurto, įskaitant smurtą artimoje aplinkoje, apklausų duomenys¹¹. Darytina išvada, kad integralioje visuomenėje visuomet buvo, yra ir bus kriminalinio elgesio dalis, išliekanti latentine.

Skirtingais ataskaitiniais laikotarpiais santykis tarp latentinio ir registruoto nusikalstamumo nėra statiškas, o latentškumo lygis atskirose nusikalstamų veikų grupėse skiriasi. Paprastai laikoma, jog pavojingiausi nusikaltimai, darantys didžiausią žalą visuomenei, yra mažo latentškumo nusikaltimai ir apie juos asmenys yra labiausiai linkę pranešti, todėl jų ištyrimo rezultatai yra progresyviausi (apie 80 proc.). Kitaip teigiama apie mažesnį pavojingumo laipsnį turinčias nusikalstamas veikas – jos laikomos didelio latentškumo veikomis, kurių ištyrimo galimybės yra daug mažesnės (apie 25 proc.) (Babachinaitė *et al.*, 2009, p. 10). Dideliu latentškumu pasižymintis deviantinis elgesys apsunkina socialinės tvarkos užtikrinimą, tačiau tenka pripažinti, kad jis neišvengiamas.

Poreikis įvertinti realiojo nusikalstamumo duomenis yra neatsiejama efektyvios baudžiamosios politikos dalis. Visų pirma, nusikalstamo elgesio tendencijos gali būti identifikuojamos ir koreguojamos pažinus kuo realesnius duomenis apie šalyje egzistuojančią kriminalinę realybę, jos kiekybinius bei kokybinius rodiklius. Priešingu atveju, pasirinktos priemonės gali būti ne tik nenaudingos ir mažareikšmės, tačiau ir žalingos¹². Antra, orientavimasis į kompleksinius nusikalstamumo paplitimą bei struktūrą tiriančius metodus, supaprastintų prevencinių poveikio priemonių efektyvumo stebėseną. Tai leistų politinę veiklą koordinuoti tikslingai ir veiksmingai (pavyzdžiui, skiriant lėšas programoms ir strategijoms, stiprinančioms visuomenės pasitikėjimą teisėsauga).

Be kita ko, viešoji nuomonė, gebanti įvertinti tikrąsias grėsmes¹³, galėtų turėti didelę įtaką nacionaliniam požiūriui į nusikalstamumą bei jo užkardymo priemonių institutą. Šiuolaikinė visuomenė turėtų didesnę saugumo ir pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis pojūtį, o tai iš dalies sumažintų ir nusikalstamų veikų latentškumą. XXI a. žmonijos suvokimas apie saugumo jausmą gali būti apibūdinamas „saugumo megatendencijos sąvoka“

¹¹ Šių nusikaltimų aukos nėra linkusios kreiptis pagalbos, tačiau Europos mastu kokį nors smurtą yra patyrusi viena iš trijų moterų (Smurtas prieš moteris. ES..., 2014, p. 9).

¹² Žala, atsirandanti dėl nesaikingo represinių priemonių taikymo, susijusi su nusikaltusių asmenų desocializacija, marginalizavimu, galiausiai, įkalinimui išleidžiamomis sumomis.

¹³ Žiniasklaida ir bulvarinė spauda, selektyviai pasirenkanti rezonansinių, itin retai nutinkančių, tačiau skaitytojų bei žiūrovų susidomėjimą pritraukiančių įvykių publikavimą, tampa pagrindinėmis moralinės panikos bei nusikaltimų baimės kurstytojomis visuomenėje. Paradoksalu, jog visi daugiau ar mažiau šurpinantys nusikaltimai yra pristatomi kaip realus pavojus kiekvienam gyventojui, tačiau beveik niekada nėra įspėjama apie daug didesnę tikimybę nukentėti nuo nesunkių ir mažiau pavojingų nusikaltimų.

– rizikos ir pavojų suvokimas didėja ir *de facto* gyvename saugiausiais laikais, tačiau būtent šis saugumas skatina intensyviau jaustis nesaugiai (Kurapka *et al.*, 2022, p. 13). Visuomenės nuostatos ir požiūris į nusikalstamą elgesį demokratinėje valstybėje daro tiesioginę įtaką šio reiškinio politizavimui (Kury *et al.*, 2009, p. 35) – įstatymų leidėjo idėjos, susijusios su didėjančiu represyvumu, yra išdava to, ko nori rinkėjai. Kadangi diskusijos, kurių objektas – fenomenalus nusikalstamumo reiškinys, yra neišsemiamos ir tapaciai itin polemiskos, svarbu, jog jos būtų ne tik bauginančio, tačiau ir erudicinio pobūdžio.

Latentiškumas – viena iš prigimtinių nusikalstamumo, kaip socialinio teisinio konstrukto, ypatybių, dėl kurios teisėsaugos institucijoms neįmanoma užfiksuoti faktinio kriminalinės elgsenos masto. Nors empiriniai tyrimai leidžia susidaryti daug objektyvesnį įspūdį apie šalyje paplitusias deviacijas, jie taip pat nėra visiškai tikslūs dėl visuomenėje egzistuojančio dvigubo latentinio nusikalstamumo. Darytina išvada, kad latentinis nusikalstamumas yra fenomenali, tačiau neišvengiama realybė, veikiama plataus spektro šalutinių veiksnių, pradedant nepakankamu teisėsaugos finansavimu, baigiant visuomenėje vyraujančiu mentalitetu. Šių veiksnių sąveika išryškėja vertinant kriminalinės elgsenos paplitimą ir tendencijas, taip pat siekiant užtikrinti efektyvią nusikalstamumo, kaip visuomenę ir valstybę ardančio reiškinio, kontrolę bei prevenciją. Teoriniu ir praktiniu lygiu įrodytas oficialiosios statistikos ribotumas skatina valstybes atlikti ne tik registruoto, tačiau ir latentinio nusikalstamumo monitoringą. Kriminologinių tyrimų bei registruoto nusikalstamo elgsenos duomenys – tai tarsi dvi tos pačios monetos pusės, galinčios parodyti skirtingus to paties reiškinio aspektus (Kiškis *et al.*, 2014, p. 236).

2. NARKOTIKŲ VARTOJIMO IR POLITIKOS TENDENCIJOS LIETUVOJE

Globalizacijos raida lėmė ne tik geresnes gyvenimo sąlygas, neribotas galimybes, pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimą žmonijai, tačiau ir tam tikras destruktivias bei šiuolaikinės teisinės sistemos nepageidaujamas permainas. Viena iš jų – psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo ir su tuo susijusio nusikalstamo elgesio paplitimas. Anot profesoriaus M. Andrejevo, XXI a. išplitusi narkotikų vartojimo mada gali būti prilyginama šių laikų baltajam marui (Andrejevas, 2014, p. 4). Su narkotikų vartojimu susijęs nusikalstamas elgesys ne veltui prilyginamas marui – jis sukelia ilgalaikius neigiamus padarinius, siejančius ne tik vartotojus, bet ir plačiąją visuomenę. Šią deviaciją lydi didžiulė žala sveikatai, socialinei gerovei, ekonomikai ir netgi politiniam stabilumui.

Valstybių atsakomybė yra imtis veiksmų, siekiant užkirsti kelią šioms rizikoms kilti, tačiau pasirinktų intervencinių priemonių pobūdis kiekvienoje iš jų – skirtingas. Nepaisant to, šalys yra saistomos tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės suformuotų reikalavimų, įpareigojančių veiklą orientuoti ne tik į represinių priemonių taikymą narkotinių ar psichotropinių medžiagų platinimo atvejais, tačiau ir į žmonijos sveikatos ir gerovės užtikrinimą (1961 m. Bendroji narkotinių medžiagų konvencija, 2001; 1971 m. Psichotropinių medžiagų konvencija, 2001; 1988 m. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija..., 1998; Europos Sąjungos Tarybos pagrindų..., 2004). Atsižvelgiant į narkotikų vartojimo paplitimo mastą šalyje, aktualu apžvelgti šios socialinės deviacijos raidą ir nacionalinio teisinio reguliavimo tendencijas.

2.1. Nusikalstamo elgesio, susijusio su narkotikų vartojimu, samprata ir paplitimas

Narkotikų vartojimas, kaip socialiai destruktivus reiškinys, kasdien tampa vis didesne visuomenės problema, o žmonių, vartojančių šias medžiagas, skaičius pastaraisiais dešimtmečiais nuosekliai auga. Riba, skirianti eksperimentinį vartojimą ir narkomaniją, nėra lengvai identifikuojama, todėl daugėja asmenų, priklausomų nuo nelegalių medžiagų reguliaraus vartojimo. Išskirti vieną ar teisingiausią narkomanijos sampratą nėra objektyvu – ji gali būti charakterizuojama žvelgiant iš daugelio perspektyvų: kriminologinės, teisinės, medicininės, psichologinės ir t. t. Profesorius A. Gutauskas narkomaniją apibrėžia kaip socialinį reiškinį, apimančią asmens veiklą, susijusią su neteisėta apyvarta narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, kurioms nustatytas specialus režimas ir kontrolė (Visuotinė

lietuvių enciklopedija, 2018). Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras (toliau – EMCDDA) šią socialinę deviaciją laiko sutrikimu, kai žmogus praranda gebėjimą kontroliuoti elgseną, susijusią su narkotikų vartojimu (*Drugs and crime – a...*, 2007). Terapinės bendruomenės teorijos modelis grindžiamas požiūriu, jog narkomanija nėra liga – tai emocionaliai silpnos ir nebrandžios asmenybės problema, kuri sprendžiama ne narkotikų vartojimo sukeltų sutrikimų, o asmens gydymu (Vanderplasschen *et al.*, 2014, p. 19).

Perspektyvos, iš kurios žvelgiama, pasirinkimas *per se* nulemia ir priklausomybės narkotikams vertinimą. Nepaisant to, narkomanija negali būti traktuojama kaip atskirų individų ar marginalinių grupių stigma – tai plačiosios visuomenės problema, kelianti grėsmę darniam valstybės vystymuisi, bendruomenės sveikatai ir saugumui, todėl narkotikų vartojimo prevencija ir kontrolė pripažįstama vienu svarbiausių politikos tikslų ne tik lokaliu, tačiau ir Europiniu lygmeniu. 2005–2008 m. Europos Sąjungos kovos su narkotikais veiksmų plane vienas iš prioritetinių tikslų – unifikuoti nusikalstamo elgesio, susijusio su nelegalių narkotikų vartojimu¹⁴, sampratą. Atlikus viršnacionalinių ir nacionalinių teisės aktų, strategijų bei ataskaitų analizę, pastebima, jog vieningos sąvokos, apibrėžiančios šio reiškinio turinį ir ribas, iki šiol nėra.

Mokslininkai, apibendrinami narkotikų ir nusikalstamumo ryšį vertinančius tyrimų rezultatus, pažymi, kad egzistuoja akivaizdus, statistiškai svarbus santykis tarp šių socialinių deviacijų (Gruodytė, 2010, p. 85). Specialiosios literatūros diskurse išskiriama, jog psichiką veikiančių medžiagų vartojimas prisideda prie kriminalinės subkultūros identiteto formavimosi ir, priešingai – dalyvavimas nusikalstamoje veikloje skatina šių medžiagų vartojimą. Kita vertus, šiuolaikinėje visuomenėje paplitusi kvaišalų vartojimo mada negali būti *a priori* siejama su organizuotu nusikalstamumu bei kriminalinėmis karjeromis – klaidinga manyti, kad visi nusikaltėliai yra narkomanai, o eksperimentinis narkotikų vartojimas reiškia recidyvinį nusikalstamumą (žinoma, baudžiamojo įstatymo kontekste, visi asmenys, disponuojantys narkotikais, savaime yra laikomi nusikaltėliais). EMCDDA (*Drugs and crime – a...*, 2007), siekdamas eliminuoti skirtingas analizuojamo ryšio interpretacijas, išskyrė keturis nusikaltimų tipus, kuriuos apima terminas „su narkotikais susijęs nusikaltimas“:

- 1) **Psichofarmakologiniai nusikaltimai:** nusikaltimai, padaryti apsvaigus nuo psichoaktyviųjų medžiagų.

¹⁴ Jungtinių Tautų narkotikų kontrolės programoje nurodoma, kad visi su neteisėta narkotikų apyvarta susiję nusikaltimai lemia smurtinius nusikaltimus, neteisėtą ginklų naudojimą ir terorizmą, turtinius nusikaltimus, taip pat prostituciją (*Economic and Social Consequences of ...*, 1998, p. 37).

- 2) **Nusikaltimai, įvykdyti dėl ekonominių priežasčių:** nusikaltimai, padaryti siekiant gauti pinigų (arba narkotikų) vartojimo įpročiams patenkinti.
- 3) **Sisteminiai nusikaltimai:** nusikaltimai, padaryti nelegalių narkotikų rinkoje kaip nelegalaus narkotikų tiekimo, platinimo ir vartojimo verslo dalis.
- 4) **Narkotikus reglamentuojančių įstatymų pažeidimai:** nusikaltimai, padaryti pažeidžiant narkotikus reglamentuojančius (ir kitus susijusius) teisės aktus.

Nors psichiką veikiančių medžiagų vartojimas gali būti vienu iš kriminogeninių veiksnių, skatinančių kriminalinę elgseną, autorės nuomone, ryšys, siejantis šių medžiagų vartojimą ir nusikaltimus, nėra nei tiesioginis¹⁵, nei visuotinis. Valstybės reakcija į visuomenėje egzistuojantį narkotikų poreikį iš tiesų laikytina teisiniu konstruktu, tiesiogiai priklausančiu nuo juridinio mechanizmo. Nacionalinėje sistemoje tai laikoma baudžiamuoju nusižengimu arba nusikaltimu, tačiau šalyse, kuriose vartojimas nėra kriminalizuotas, o vartotojas nėra prilyginamas nusikaltėliui, santykis tarp šių socialinių deviacijų savaime yra silpnesnis.

Be kita to, narkotikų ir nusikalstamumo sąveika negali būti vertinama atsietai nuo konkrečios bendruomenės socialinių, ekonominių, kultūrinių gyvenimo aplinkybių, todėl jos intensyvumas bei pobūdis kiekvienoje iš jų nėra tapatus. Tokia pozicija, pagrįsta bendrų priežasčių modeliu (Kestenis, 2002, p. 112), iš dalies paaiškina ir šiuolaikines narkotikų vartojimo tendencijas, didžiąja dalimi susijusias ne su socialinėmis rizikomis ir pažeidžiamumu, o pasaulyje įsigalėjusia mada. Nusikalstamumo samprata, aiškinanti šį reiškinį kaip visuomenės segmentą, indikuoja, kad individo sprendimas pažeisti teisės normas yra nulemtas ne vieno konkretaus veiksnio, o jų visumos. Deviantinį elgesį iššaukia ne tik neteisėtų medžiagų vartojimas, bet ir asmenį supanti aplinka, užimtumo politikos „krizė“¹⁶, visuomenės diskreditavimas ir kiti valstybėje egzistuojantys fenomenai.

Nacionalinis požiūris į narkotikus ir su jais susijusį nusikalstamą elgesį formavosi greta geopolitiškai nulemtos istorinės valstybės raidos. Socialistinės ideologijos viešpatavimo laikotarpiu narkotikų vartojimo reiškinys buvo santykinai neigiamas¹⁷: neabejojama, kad tokia

¹⁵ Remiantis tyrimų rezultatais, narkotikų ir nusikalstamumo abipusio sustiprinimo ryšys pastebimas brangių narkotikų arba tam tikrų socialinių grupių vartojimo atvejais, kai poreikis vartoti psichiką veikiančias medžiagas tampa paskata vykdyti turtinio pobūdžio nusikaltimus (*Drugs & Crime Data*, 1994, p. 3). Nusikalstama veikla yra vienas iš būdų, galinčių patenkinti priklausomybės ligų ir sutrikimų nulemtus individo poreikius.

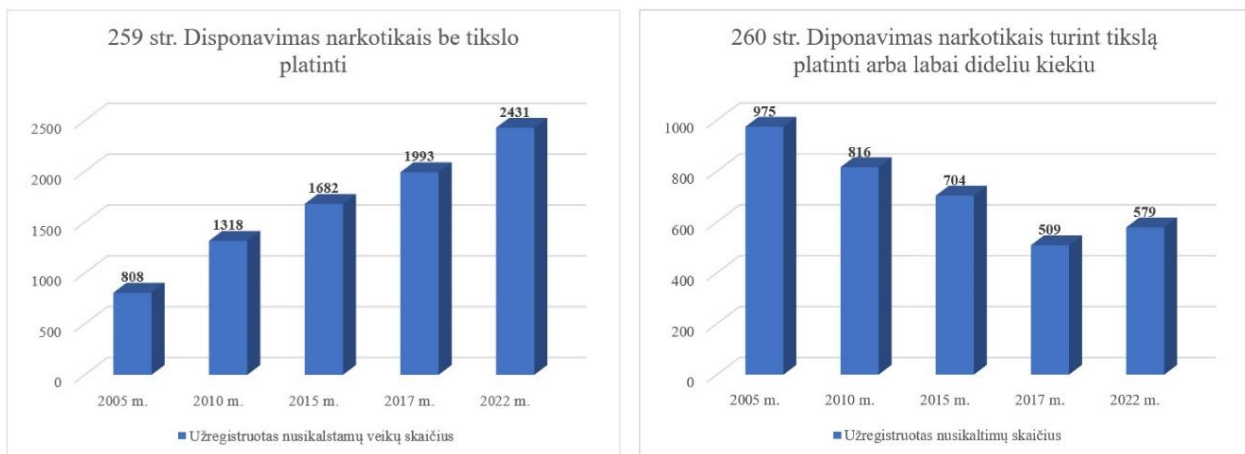
¹⁶ Remiantis Informatikos ir ryšių departamento duomenimis, 2022 m. 70 proc. asmenų, įtariamų (kaltinamų) disponavimu narkotikais, nusikalstamos veikos padarymo metu niekur nedirbo.

¹⁷ Sovietmečiu valdžia nepripažino nusikalstamumo – jis buvo laikomas organiškai svetimu tarybinei visuomenei, nepaisant, jog nusikaltimų skaičius sparčiai augo, nusikalstamumo 1940–1960 m. statistikoje neliko (Kiškis, 2017, p. 36).

elgesio apraiška buvo žinoma, veikla, susijusi su narkotinių medžiagų disponavimu, kodifikuota, tačiau tradiciškai, tikrasis problemos mastas buvo slepiamas. Informacijos falsifikavimas lėmė tai, jog XX a. 9–ame dešimtmetyje, atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, ši problema tapo vienu iš greičiausiai plintančių socialiai neigiamų reiškinių. Dėl netobulos teisinės bazės apribotos galimybės kontroliuoti kvaišalų vartojimą, neišplėta prevencinė veikla, informacijos apie narkotikus, jų daromą žalą trūkumas sudarė šiltnamio sąlygas šiam reiškiniui išplisti visuomenėje (Kestenis, 2002, p. 108).

Remiantis Informatikos ir ryšių departamento duomenimis, paskutinįjį dvidešimtmetį registruotas kriminalinis elgesys ir toliau nuosekliai mažėja¹⁸, tačiau nusikalstamumas, susijęs su disponavimu narkotikais, padidėjo daugiau nei 10 kartų (nuo 2002 m. užfiksuotų 302 veikų iki 2022 m. – 3080), o šių veikų skaičius, tenkantis 100 000 gyventojų, padidėjo nuo 27 iki 108,8, t. y. 4 kartus daugiau. Kiekvienais metais stebima reguliari nusikalstamo elgesio, susijusio su narkotikais, augimo tendencija, todėl tikslinga įvertinti šių nusikalstamų veikų dinamiką pagal teisinę klasifikaciją.

1 paveikslas. Nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėtu disponavimu narkotikais, pagal baudžiamąją teisinę klasifikaciją 2005–2022 m.

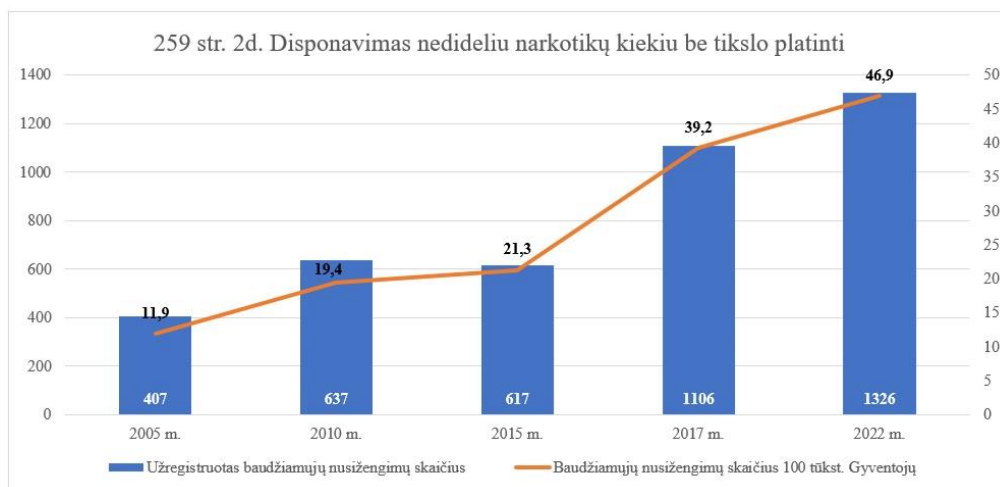

(Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis Informatikos ir ryšių departamento duomenimis. Prieiga per internetą: <https://ird.lt/lt/>).

¹⁸ Informatikos ir ryšių departamento duomenimis, 2012 m. užregistruotos 82 492 nusikalstamos veikos, 2022 m. – 45 710. Santykinių skaičių, apibrėžiančių nusikalstamų veikų skaičių, tenkanti 100 000 gyventojų, dinamika taip pat byloja apie nusikalstamumo mažėjimą: 2012 m. – 2757,1, 2022 m. – 1615,1. Žinoma, paskutiniųjų metų statistikos duomenys turėtų būti vertinami atsargiai, kadangi nusikalstamų veikų registravimą tiesiogiai paveikė COVID–19 pandemija bei su ja susiję nacionaliniai apribojimai.

Statistinių duomenų, pateiktų 1 paveiksle, analizė leidžia teigti, kad didžiąją dalį registruoto nusikalstamumo, susijusio su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, sudaro disponavimas asmeniniam vartojimui (daugiau nei 80 proc.). Oficialioje statistikoje egzistuojanti disproporcija, skirianti vartojimą ir platinimą, susiformavo ilgainiui: jei 2005 m. nusikaltimų, susijusių su narkotikų platinimu, absoliutus skaičius (975) buvo didesnis nei nusikalstamų veikų be tikslo platinti (808), šiuo metu vartotojiško disponavimo atvejų (2431) užregistruojama 4 kartus daugiau nei platinimo (579). Vertinant pasirinktą ataskaitinį laikotarpį (2005–2022 m.), pastaraisiais metais teisėsaugos institucijos užregistruoja 3 kartus padidėjusį atvejų, susijusių su disponavimu narkotikais be tikslo platinti, skaičių.

2 paveikslas. **Baudžiamieji nusižengimai, susiję su disponavimu nedideliu kiekiu narkotikų 2005–2022 m.**

(Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis Informatikos ir ryšių departamento duomenimis. Prieiga per internetą: <https://ird.lt/lt/>).

Pastebėtina, jog reikšmingi rodiklių pokyčiai statistikoje yra susiję su Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 2 dalyje numatytu baudžiamuoju nusižengimu – absoliutus nusižengimų skaičius nuo 2005 m. užregistruotų 407 padidėjo iki 1326 – 2022 m., t. y. virš 3–jų kartų. Nusikalstamo elgesio, susijusio su neteisėtu disponavimu nedideliu kiekiu narkotikų, skaičių, tenkančių 100 000 gyventojų, dinamika taip pat iliustruoja nuoseklią šių veikų augimo tendenciją: nuo 11,9 buvusio 2005 m. iki 46,9 – 2022 m., o staigus šuolis iš tiesų stebimas nuo 2017 m.: 2015 m. šis skaičius, siekęs 21,3, išaugo 2017 m. iki 39,2. Faktas, kad teisėsaugos institucijos užregistruoja ženkliai daugiau nusikalstamumo, susijusio su narkotikų vartojimu, savaime nereiškia, jog padaugėjo asmenų, vartojančių narkotikus. Šiam pokyčiui reikšmės

turėjo intensyvesnis baudžiamasis persekiojimas ir iš esmės politiniai interesai, siekiantys užkardyti visuomenėje nepageidaujamą elgesį (apie sąveiką, egzistuojančią tarp baudžiamosios justicijos sistemos ir nusikalstamumo, plačiau analizuojama kitame šios dalies poskyryje).

Nusikalstamas elgesys, susijęs su narkotikų vartojimu, identifikuojamas ir pagal dar dvejus statistinius rodiklius: nusikalstamas veikas, padarytas narkotinio ar psichotropinio apsvaigimo būklėje, bei asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamos veikos padarymu narkotinio ar psichotropinio apsvaigimo būklėje (Sakalauskas *et al.*, 2011, p. 157). Nors nuo nepriklausomybės atkūrimo narkotikų paklausa šalyje stipriai išaugo, veikų, padarytų narkotinio ar psichotropinio apsvaigimo būklėje, absoliutieji skaičiai išliko per daug nepakitę: nuo 169 užregistruotų veikų 1993 m. iki 296 – 2022 m. Siekiant išanalizuoti visuomenės saugumui kylantį pavojų dėl narkotikų vartojimo, palyginamas veikų, padarytų neblaivių asmenų, paplitimas: 1993 m. – 7253; 2022 m. – 9041. Remiantis paskutiniųjų ataskaitinių metų duomenimis, veikų, padarytų apsvaigus narkotikais, skaičius daugiau nei 30 kartų mažesnis, nei nusikalstamų veikų, kurias padarė neblaivūs asmenys¹⁹. 2022 m. asmenų, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamų veikų padarymu apsvaigus narkotikais, skaičius siekė 231, iš jų nusikaltimų padarymu buvo įtariamai (kaltinami) 185 asmenys, o apsvaigusiu nuo alkoholio – 6189, iš jų nusikaltimų padarymu įtariamai (kaltinami) net 6085 asmenys²⁰.

Atsižvelgiant, jog praktikoje asmens apsvaigimo nuo alkoholio patikrinimas yra paprastesnė ir dažniau taikoma procedūra, tikslinga įvertinti apsvaigusiu nuo narkotikų ir neblaivių asmenų nusikalstamo elgesio rūšis. Vertinant paskutiniųjų metų Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenis, asmenys, vartojantys narkotikus, daugiausia įtariamai (kaltinami) nusikalstamomis veikomis, susijusiomis su disponavimu narkotikais ir turtinio pobūdžio nusikaltimais (iš jų – dažniausiai vagystėmis). Neblaivių asmenų kriminalinėje elgsenoje paplitę smurtinio pobūdžio nusikaltimai – fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas, nesunkus sveikatos sutrikdymas, grasinimai nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą. Nepaisant, kad narkotinių ar psichotropinių medžiagų vartojimas gali

¹⁹ Nusikalstamų veikų, padarytų apsvaigus nuo alkoholio, skaičiaus didėjimui turėjo įtakos: 1) 2011 m. gruodžio 15 d. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, dėl kurio išaugo nusikalstamumas, susijęs su Baudžiamojo kodekso 140 straipsniu (numatančiu atsakomybę už fizinio skausmo sukėlimą ir nežymų sveikatos sutrikdymą); 2) 2017 m. Baudžiamojo kodekso 281 straipsnio papildymas, kuriuo buvo kriminalizuotas transporto priemonių vairavimas apsvaigus nuo alkoholio, kai vairuotojo kraujyje nustatoma 1,51 promilės ir daugiau alkoholio.

²⁰ Duomenys pateikiami remiantis Informatikos ir ryšių departamento duomenimis. Prieiga per internetą: <https://ird.lt/>.

išprovokuoti su disponavimu narkotikais nesusijusį nusikalstamą elgesį, darytina prielaida, jog didesnę pavojų visuomenės saugumui kelia nekontroliuojamas legalių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas.

Svarbu pažymėti, kad tradiciniai informacijos apie narkotikų vartojimą šaltiniai neatspindi šios deviacijos paplitimo ir, atvirkščiai, jos mastas negali būti prilyginamas statistikos duomenims. Latentiškumą lemia daugelis priežasčių: teisinių pasekmių baimė, socialinė nelygybė ir atskirtis, ribotas sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumas, galiausiai, pačios narkotikų rinkos pobūdis, susijęs su šešėline ekonomika. Atsižvelgiant į tai, objektyviausias metodas, padedantis nustatyti vartojimo paplitimą, yra sistemingos apklausos²¹. Lietuvoje, kaip ir kitose Europos Sąjungos narėse, reguliariai atliekami psichoaktyviųjų medžiagų (alkoholio, tabako bei narkotikų) vartojimo paplitimą charakterizuojantys tyrimai. EMCDDA centro duomenimis, 2004 m. asmenų (15–64 m. amžiaus) bent kartą gyvenime vartojusių narkotikus dalis sudarė 8,2 proc., 2008 m. – 12,5 proc., 2016 m. – 11,5 proc., 2021 m. – 14,1 proc. (Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas..., 2022). Lyginant paskutiniųjų tyrimų metu gautus rezultatus, pastebima, kad narkotikų vartojimas nežymiai padidėjo: bent kartą gyvenime vartojusių asmenų dalis padidėjo 2,6 proc. Remiantis Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento Stebėsenos ir analizės skyriaus apskaičiavimais, 2021 m. asmenų, bent kartą vartojusių narkotines ar psichotropines medžiagas, skaičius galėtų siekti apie 394 000 (Tyrimo duomenys: narkotikų vartojimas..., 2022).

Tai reiškia, kad didžioji dalis kriminalinio elgesio, susijusio su kvaišalų vartojimu, taip pat potencialių nusikaltėlių, lieka nepastebimi²². Darytina prielaida, jog sugriežtėjusi

²¹ Lietuvoje vis daugiau dėmesio skiriama ir naujiems inovatyviems metodams, pavyzdžiui, nuotekų ar narkotikų likučių panaudojant švirkštuose tyrimams (Psichoaktyviosios medžiagos: tendencijos ir..., 2022, p. 36).

²² Pavyzdžiui, 2017–2018 m. viešosios rinkos ir nuomonės tyrimų kompanijos „Factus“ ir Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento atlikto tyrimo duomenimis, kuriais siekta įvertinti narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimą visuomenės pasilinksminimo vietose (naktiniuose klubuose, baruose ir kitose vietose, kurių darbo laikas tęsiasi po vidurnakčio), atskleidžiama, jog net 41 proc. apklaustųjų nurodė vartoję narkotines medžiagas per paskutiniuosius 12 mėn., 49 proc. respondentų atsakė, kad nelegalių medžiagų prieinamumas yra lengvas ir esant poreikiui nesunkiai šių medžiagų įgytų (Kalinauskaitė, 2018, p. 22).

Apie narkotikų poreikį Lietuvoje byloja ir lietuviškų internetinių forumų platybėse aptinkami tokie „legalūs“ diskusijų puslapiai, kaip „Kanapės mėgėjų lyga“. Šiame viešai prieinamame tinklalapyje nuolat atnaujinamos diskusijos temomis, kaip „Keistas jausmas parūkius“, „Keli klausimai dėl kanapių auginimo“, „Akistata su teisėsauga“, „Outdoor auginimas“ ir pan. Pagrindiniame puslapyje deklaruojamas šūkis – „Nepirk iš gatvės – augink pats!“ – panašus į paskatą, raginančią asmenis ir vartoti, ir auginti kanapes (prieiga per internetą: <https://www.legalus.net/dis/>). Visgi, Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento blokuojamų svetainių ir kitų interneto platformų sąrašė, pastarasis puslapis nėra įtrauktas, tačiau paskutiniaisiais metais griežčiau kontroliuojamų elektroninių cigarečių prekybos tinklalapiai ir socialinių tinklų paskyros yra užblokuotos. Tai netiesiogiai leidžia daryti prielaidą, jog politiniai sprendimai yra dažnai paremti viešąja nuomone.

atsakomybė už disponavimą narkotikais be tikslo platinti²³, paraleliai padidino ir šios nusikalstamos veiklos latentškumo mastą. Be kita ko, įvertinus egzistuojantį dvigubą latentškumą, taip pat atsižvelgus į benamystės, skurdo ir nepritekliaus problemas Lietuvoje, manytina, kad tikrasis narkotikų vartojimo mastas ženkliai perkopia skaičius, kurie yra preziumuojami tyrimų duomenimis. Žinoma, vartojimo paplitimas Lietuvoje nėra išskirtinis, tai greičiau norma – Europos Sąjungos ribose bent kartą neteisėtų narkotikų yra vartoję beveik 29 proc. apklaustųjų, o tai daugiau kaip dukart didesnis vidurkis nei Lietuvoje (Europos narkotikų vartojimo paplitimo..., 2022, p. 8).

Jei dar prieš dešimtmetį psichiką veikiančios medžiagos buvo platinamos „pogrindžiuose“, šiandien jos lengvai prieinamos beveik kiekvienam. Šiuolaikinė narkotinių ir psichotropinių medžiagų rinka iš tradicinių prekybviečių konvertavosi į socialinių tinklų ir internetinių platybių erdvę (socialines platformas, programėles ir tamsųjį internetą), o atsiskaitymas tapo įmanomas kriptovaliutomis ir šifruotais skaitmeniniais ryšiais (Europos Komisijos komunikatas Europos..., 2020). Nors kanapės tebeišlieka plačiausiai vartojama narkotine medžiaga²⁴, sparčiai plečiantis psichoaktyviųjų medžiagų rinkai, vartojimo įpročiai sudėtingėja – asmenys vienu metu vartoja ir maišo kelias narkotikų rūšis²⁵. Be to, Lietuvos geografinė padėtis yra palanki narkotikų kontrabandai, todėl šių medžiagų (bei jų pirmtakų) pasiūlos kontrolės užtikrinimui reikalingi gausūs žmogiškieji ir finansiniai ištekliai – juodoji rinka disponuoja didžiuliais pinigais, tarptautiniais kriminaliniais ryšiais ir išvystyta infrastruktūra²⁶. Įvertinus šiuos novatoriškus procesus, natūralu, jog didėjanti pasiūla sukuria ir tokios pačios paklausos reiškinių.

Narkotikų vartojimo tendencijoms reikšmės turėjo ir netikėtai visą pasaulį sukausčiusi koronaviruso pandemija. Neteisėta narkotikų apyvarta pasižymi tam tikru unikalumu – palaipsniui ji geba prisitaikyti prie bet kokių pasaulyje vykstančių permainų. Nelegali rinka Europoje išliko atspari taikytiems apribojimams – nepaisant kai kurių narkotikų vartojimo sumažėjimo per pirmą karantino laikotarpį, daugeliu atvejų narkotikų vartojimo lygis,

²³ Pažymėtina, kad nuo 2017 m. atsakomybė už disponavimą nedideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu numatyta tik Baudžiamajame kodekse.

²⁴ Europos Sąjungoje bent kartą gyvenime vartojusių kanapes ar sudėtyje jų turinčias medžiagas skaičius siekia apie 78,6 milijono žmonių, o jaunų (15–34 m.) suaugusiųjų tarpe – 15,8 milijono (Europos narkotikų vartojimo paplitimo..., 2022, p. 9).

²⁵ Nors kartą gyvenime maišiusių kelis narkotikus vienu metu asmenų skaičius išaugo 5,8 karto – nuo 5 proc. 2013 m. iki 29 proc. 2018 m. (Narkotikų, tabako ir alkoholio..., 2019, p. 49).

²⁶ Kvaišalai gabenami vidaus organuose, aklinau užvirintuose metaliniuose plūgų rėmuose, trąšose, akmenų anglyse, kuriose slepiamas juodos spalvos kokainas ir t. t. (2002–2022 m. MKT atskleistų..., 2023; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

sušvelninus socialinio apribojimo priemones, grįžo į ankstesnį lygį, egzistavusį ikipandeminiu laikotarpiu (Europos narkotikų vartojimo paplitimo..., 2022, p. 10). Epidemiologinė situacija ir jos valdymo priemonės atsiliepė visuomenės psichinei būklei – 2020 m. atliktų tyrimų duomenimis, 46 proc. gyventojų patyrė psichologinės gerovės sunkumus, 31 proc. – išgyveno depresiją ir nerimą, o kas ketvirtas – adaptacijos sunkumus. 2021 m. pradžioje 49 proc. apklaustųjų savo emocinę būklę vertino kaip pablogėjusią (Dėl ilgalaikių neigiamų COVID–19..., 2020). Nepaisant, jog registruotas nusikalstamumas, susijęs su disponavimu narkotikais asmeniniam vartojimui, išliko nepakitęs, darytina prielaida, kad susibūrimų bei kitos socialinės veiklos apribojimas sudarė sąlygas didesniai latentiniam latentiniam (tiek dėl policijos pareigūnams taikomų saugumo priemonių, tiek dėl visų socialinių veiklų persikėlimo į namų aplinką).

Politinis karas su narkotikais – tai viso pasaulio susivienijimas, siekiant kovoti su nelegalia narkotikų rinka, apimančia šių medžiagų gamybą, prekybą ir vartojimą, tačiau šis karas nesėkmingas – nepaisant ilgamečių pastangų, nusikalstamumas, susijęs su nelegalių medžiagų vartojimu, klesti ir vis dar tebėra didelė problema daugelyje valstybių. Teisėsaugos institucijų užfiksuojamo nusikalstamo elgesio skaičiai simbolizuoja baudžiamojo persekiojimo selektyvumą – užregistruojama ypač maža narkotikus vartojančių asmenų dalis. Empirinių tyrimų duomenys byloja apie nevaldomai didėjančią socialinę ir ekonominę žalą: sužalota žmonių sveikata, padidėjęs nusikalstamumas, griauamos kultūros, socialinės ir ekonominės valstybės struktūros, alinami žmogiškieji ir fiziniai išteklių, kurie galėtų būti panaudoti individo, šeimos ir bendruomenės vystymuisi (Grimalauskienė *et al.*, 2002, 19). Narkotikų paklausos augimas lemia įvairių visuomeninių problemų (sveikatingumo, benamystės, nepilnamečių delinkvencijos ir kt.) sprendimo stagnaciją, todėl tarptautinėje politikoje vis dažniau deklaruojamas poreikis šią problemą spręsti holistiškai, remiantis mokslu patvirtintomis priemonėmis bei strategijomis.

2.2. Teisinio reguliavimo, susijusio su nelegalių narkotikų vartojimu, raida

Vieno žymiausių XX a. teisininkų, H. Kelseno, žodžiais „prievertos taikymo galimybė už visuomenei nepageidaujamus veiksmus yra pagrindinis teisę apibūdinantis ir nuo visų kitų tvarkų išskiriantis požymis“ (Baublys *et al.*, 2012, p. 158). Teisinis autoritetas demokratinėje valstybėje įgalina, koks elgesys yra leidžiamas ir koks – nepageidaujamas, tačiau tai, kas įtvirtinta įstatymuose – nėra pastovu. Lietuvoje dar mažiau nei prieš šimtmetį disponavimas narkotinėmis medžiagomis nebuvo apskritai reguliuojamas, tačiau šiuo metu vyrauja griežta

baudžiamoji politika. Nacionalinis požiūris į narkotines ir psichotropines medžiagas, jų vartojimą ir valdymo priemonės vystėsi paraleliai su valstybės istorine raida, todėl įvairūs socialinės kontrolės pokyčiai yra siejami su skirtingais Lietuvai laikotarpiais. Toliau apžvelgiamas teisėkūros „kelias“ link tokios narkotikų politikos, kuria vadovaujamosi šiandien.

Tarpukario Lietuvos epochoje, t. y. laikotarpiu nuo 1918 m. iki 1940 m., išlikusios informacijos apie narkotinių medžiagų paplitimą bei vartojimą nedaug – žinoma tik tiek, jog šios ir panašios medžiagos buvo vartojamos apeiginiams bei religiniams tikslams. Lietuvoje kovos su narkotikų vartojimu užuomazgos pastebimos XX a. pradžioje, kai buvo pastebėtas ne tik gydomasis, bet ir kenksmingas sveikatai šių medžiagų poveikis. Reikšmingiausiu šio laikotarpio įvykiu laikomi 1930 m., kuriais Lietuva tapo viena iš valstybių, ratifikavusių 1925 m. Ženevos tarptautinę konvenciją, ir prisijungusių prie tarptautinio bendradarbiavimo kovojant su opiumo ir į jį panašių narkotinių medžiagų kontrabanda bei jų vartojimu (Latauskienė, 2000, p. 137). Įgyvendinant įsipareigojimus, 1931 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos svaiginamųjų vaistų įstatymas, kuris laikomas pirmuoju teisės aktu, numačiusiu baudžiamąją atsakomybę už narkotinių medžiagų vartojimą. Nagrinėjamu laikotarpiu šis reiškinys nebuvo masinis – 1938 m. užregistruoti 79 eterio ir mišinių su juo (anodija) vartojimo atvejai (Babachinaitė *et al.*, 2002, p. 114).

Antrąją teisinės sistemos era laikoma Lietuvos okupacija, trukusi nuo 1940 m. iki pat 1990 m. Sovietizacija, apėmusi barbarizmą, politines ir ekonomines represijas, segregaciją bei stigmatizaciją, lėmė Lietuvoje galiojusių įstatymų pakeitimą tarybiniais. Nors valdžia nepripažino socialinių deviacijų, ji sureagavo į globaliai plintantį svaiginimosi reiškinį – nuo 1972 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas numatė naują baudžiamojo poveikio priemonę – priverstinį gydymą nuo narkomanijos (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos..., 1961), o 1987 m. įstatymas buvo papildytas nuostata, numatančia, jog „asmuo, savanoriškai kreipęsis į medicinos įstaigą dėl medicinos pagalbos suteikimo mesti narkotikus, atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės už narkotinių priemonių vartojimą, įgijimą, laikymą, gabenimą ar siuntimą“ (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos..., 1987). Taigi, ilgainiui ultimatyvus sankcionavimas buvo papildytas alternatyviomis priemonėmis, skatinančiomis priklausomybės ligų gydymą.

Trečiasis baudžiamosios politikos periodas apima laikotarpį nuo 1990 m. Nepriklausomybės atkūrimo iki 2003 m. naujojo Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo. 1998 m. buvo ratifikuota Jungtinių Tautų konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių ir psichotropinių

medžiagų apyvarta (Lietuvos Respublikos Jungtinių Tautų..., 1998), o tais pačiais metais į tarybinį kodeksą inkorporuota nuostata, numatanti baudžiamąją atsakomybę už kito asmens lenkimą vartoti narkotines ar psichotropines medžiagas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso..., 1998). Dar po metų buvo įtvirtinta atsakomybė už narkotinių ar psichotropinių medžiagų pirmtakus (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso..., 1999).

Nepriklausomybės džiaugsmą slopino staigus nusikalstamumo rodiklių augimas²⁷, kuris lėmė valdžios susirūpinimą internacionaline problema – neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta. Daugiausia 2000 m. Baudžiamojo kodekso pakeitimų, kuriais smarkiai sugriežtinta atsakomybė, susiję su narkotikų prekyba.²⁸ Tai reiškia ir tai, kad narkotikų vartojimas kurį laiką buvo laikomas mažesni pavojų visuomenės saugumui keliančia problema, nereikalaujančia intensyvesnio baudžiamojo persekiojimo.

2.2.1. Griežto teisinio reguliavimo problematika

Kiekvienos demokratinės valstybės prerogatyva – prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas. Valstybė, įgyvendindama baudžiamąją politiką, privalo sukurti ne tik nuoseklią baudžiamosios teisenos, bet ir visuomenės apsaugos nuo nusikalstamų kėsinių sistemą. Tai sudėtingas ir nenutrūkstamas procesas: kintantys visuomenės interesai bei poreikiai, vykstančios socialinės, ekonominės, politinės ir kultūrinės permainos lemia poreikį tobulinti ir adaptuoti socialinę kontrolę prie aktualių tendencijų. Šiuolaikinės baudžiamosios politikos, susijusios su narkotikų vartojimu, pradmenimis laikytini 2003 m., kuriais įsigaliojo nauji Baudžiamasis, Baudžiamojo proceso bei Bausmių vykdymo kodeksai.

Narkotikų vartojimas kodifikuotas atskirame Baudžiamojo kodekso XXXVII skyriuje, įtvirtinančiame „Nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus, susijusius su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis“, konkrečiai – 259 straipsnyje, numatančiame baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti. 2000 m.

²⁷ Lyginant nusikalstamumo lygį Lietuvoje 1971 m. ir 1991 m., šis rodiklis išaugo 3,5 karto (Bluvšteinas, 1994, p. 40), o registruotų nusikaltimų, susijusių su narkotikais, skaičius intensyviai didėjo – jei 1997 m. jų užfiksuota 121, tai 2002 m. šis skaičius buvo 8 kartus didesnis – 937 (Babachinaitė *et al.*, 2008, p. 289).

²⁸ Baudžiamojo kodekso XXXVII skyriaus straipsniai buvo keičiami ir papildomi iš viso priimant septynis įstatymus. Daugiausiai papildymų ir pakeitimų patyrė Baudžiamojo kodekso 260 ir 263 straipsniai – po tris (Švedas *et al.*, 2022, p. 266). Pavyzdžiui, 2003 m. balandžio 10 d. įstatymu Baudžiamojo kodekso 260 straipsnyje numatytos laisvės atėmimo bausmės ribos išplėstos: pagrindinėje sudėtyje buvęs 3 m. laisvės atėmimas padidintas iki 5–8 m, kvalifikuotoje sudėtyje nuo 2–8 m. iki 8–10 m., o itin kvalifikuotoje nuo 5–15 m. iki 10–15 m. (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso..., 2010).

Baudžiamojo kodekso įsigaliojimas įtvirtino „nusikalstamos veikos“, drauge ir „baudžiamojo nusižengimo“ terminus, kurių paskirtis – išvengti dviejų rūšių – baudžiamosios ir administracinės teisinės atsakomybės už tą pačią veiką (Piesliakas, 2003, p. 12). Nepaisant, kad naujasis baudžiamasis įstatymas turėjo eliminuoti *non bis in idem* principui prieštaraujančias kolizines situacijas, atsakomybė už nedidelio kiekio narkotinių ar psichotropinių medžiagų įgijimą ir laikymą iki pat 2017 m. buvo numatyta abiejuose kodeksuose²⁹.

Įstatymų leidėjas, neįtvirtindamas administracinę teisės pažeidimą ir nusikaltimą skiriančių kriterijų, atsakomybių atribojimo našta užkrovė teisėjams ir teismams. Pastebėtina, jog kurį laiką Lietuvos Aukščiausiojo Teismo doktrinoje nebuvo suformuoti aiškūs ir precedentinę reikšmę turintys atsakomybių takoskyrą apibrėžiantys požymiai, buvo žinoma, kad: „administracinio teisės pažeidimo ir nusikalstamos veikos pavojingumas nėra vienodas“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas), todėl vadovautasi narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu, kaip vienu iš pavojingumo vertinimo kriterijų. Pavyzdžiui, beveik dešimtmetį kasacinės instancijos teismas laikėsi pozicijos, kad disponavimas kanapių kiekiu, viršijančiu 0,1 g (kiekis 50 kartų mažesnis už nustatytas nedidelio kiekio rekomendacijas³⁰), pagal savo pavojingumą atitinka baudžiamosios atsakomybės taikymą (Varkalys, 2019, p. 91). Visgi, ši praktika 2012 m. kovo 3 d. septynių teisėjų kolegijos priimta nutartimi buvo pakeista: „sprendžiant, kokia – baudžiamoji ar administracinė – atsakomybė taikytina, turėtų būti atsižvelgiama į padarytos veikos pavojingumą apibūdinančių požymių visumą – narkotinės ar psichotropinės medžiagos kiekį, rūšį (jos poveikį žmogaus organizmui), kaltininko veiksmų ypatybes, jų atlikimo vietą ir kitas aplinkybes“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Konstatuota, jog administracinė ir baudžiamoji atsakomybės negali būti diferencijuojamos vien pagal narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekį, o pavojingumas,

²⁹ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau – Administracinių teisės pažeidimų kodeksas) 44 straipsnio 1 dalyje administracinė atsakomybė buvo numatyta už veikas, pasireiškiančias „neteisėtu psichotropinių ar narkotinių medžiagų įgijimu ar laikymu nedideliais kiekiais be tikslo parduoti, taip pat psichotropinių ar narkotinių medžiagų vartojimu be gydytojo paskyrimo“ (Lietuvos Respublikos administracinių teisės..., 1985). Iš esmės tą pačią nusikalstamos veikos sudėtį numatė ir Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 2 dalis, kurioje nurodoma, jog baudžiamoji atsakomybė kyla „tam, kas neteisėtai gamino, perdirbo, įgijo, laikė, gabeno ar siuntė nedidelį kiekį narkotinių ar psichotropinių medžiagų neturėdamas tikslo jų parduoti ar kitaip platinti“ (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000).

³⁰ Narkotinių ir psichotropinių medžiagų nedidelio, didelio ir labai didelio kiekio nustatymo rekomendacijose nedideliu kiekiu kanapių laikomi (ne daugiau kaip) 5 g grynosios narkotinės medžiagos (Lietuvos Respublikos Seimo sveikatos..., 2003).

pakankamas baudžiamajai atsakomybei kilti, kiekvienu atveju nustatomas atsižvelgus į minėtų vertinamųjų požymių visumą.

Administracinių teisės pažeidimų kodekso 9 straipsnio 2 dalyje galiojusi taisyklė³¹ įpareigojo atsižvelgti į konkrečios veikos pobūdį, t. y. įvertinti veiksmų ypatybes, intensyvumą, trukmę, kilusius padarinius, viešosios tvarkos specifiką (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. spalio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Kasacinio teismo jurisprudencijoje formuojama precedento doktrina visais laikais skatino paisyti *ultima ratio* principo, užtikrinančio švelnesnių priemonių taikymo pirmenybę, todėl nedidelio narkotikų kiekio įgijimas ir laikymas praktikoje gana dažnai būdavo inkriminuojamas kaip administracinis teisės pažeidimas (Lankauskas, 2017, p. 61).

Tradicinį baudžiamosios politikos represyvumą iliustruoja įstatymų leidėjo sprendimas nuo 2017 m. sausio 1 d., įsigaliojus Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksui (toliau – Administracinių nusižengimų kodeksas), panaikinti administracinę atsakomybę už nedidelio kiekio narkotinių ar psichotropinių medžiagų įgijimą ir laikymą³². Nors šia reforma išspręsta administracinės bei baudžiamosios atsakomybių konkurencijos problema, jos pagrįstumas yra kvestionuojamas iki šių dienų. Disponavimas nedideliu kiekiu narkotikų pagal baudžiamąjį įstatymą laikomas baudžiamuoju nusižengimu, todėl paraleliai ir mažiau pavojinga veika, neužtraukiančia teistumo ir suteikiančia teismams, remiantis Baudžiamojo kodekso 39 straipsniu, gana plačias atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės galimybes.

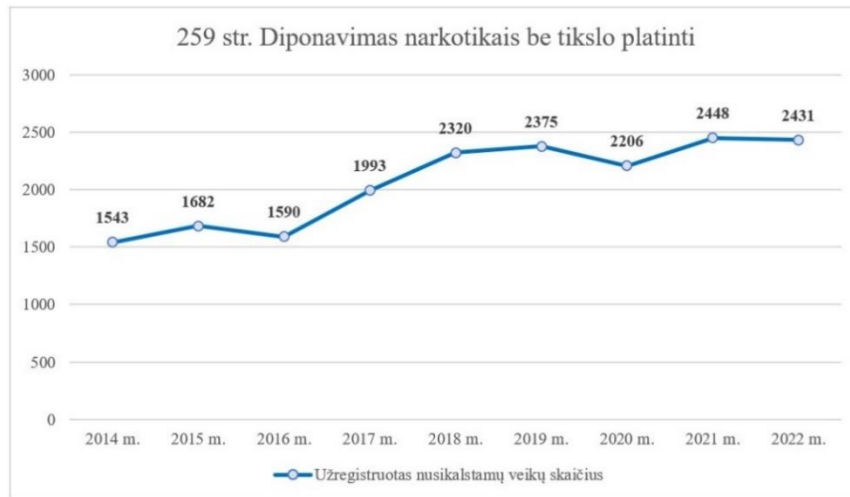
Kita vertus, Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 2 dalies sankcijoje numatytas prievartos priemonių sąrašas apima areštą³³, kuris savo pobūdžiu ir esme atitinka asmens įkalinimą. To paties straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nusikaltimo sudėtis inkriminuojama tuo atveju, kai disponuojama didesniu nei nedidelis narkotikų kiekiu, ir yra vertinama griežčiau – atsiranda galimybė skirti ne tik baudą ar areštą, bet ir laisvės atėmimą iki dvejų metų. Atsižvelgiant į šių prievartos priemonių pobūdį, toliau pateikiamos analitinės išvalgos, apibūdinančios kriminalizacijos poveikį nusikalstamam elgesiui, susijusiam su narkotikų vartojimu.

³¹ „Administracinė atsakomybė už šiame kodekse numatytus teisės pažeidimus atsiranda, jeigu savo pobūdžiu šie pažeidimai pagal galiojančius įstatymus neužtraukia baudžiamosios atsakomybės“ (Lietuvos Respublikos administracinių teisės..., 1985).

³² Administracinių nusižengimų kodekse numatyta atsakomybė kyla tik dėl veikų, pasireiškiančių narkotinių ar psichotropinių medžiagų vartojimu be gydytojo paskyrimo.

³³ Remiantis Baudžiamojo kodekso 49 straipsnio 3 dalimi, asmeniui už disponavimą nedideliu kiekiu narkotikų gali būti skiriama nuo 10 iki 45 parų arešto.

3 paveikslas. **Registruoto nusikalstamumo, susijusio su neteisėtu disponavimu narkotikais be tikslo juos platinti, dinamika (2014–2021 m.)**

(Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis Informatikos ir ryšių departamento duomenimis.

Prieiga per internetą: <https://ird.lt/lt/>).

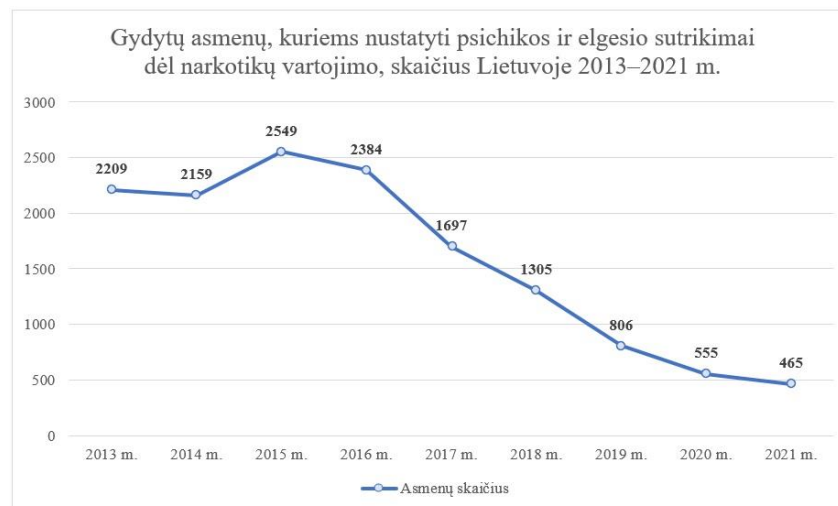
Prieš pradėdant analizuoti 3 paveiksle pateiktus duomenis, pažymėtina, jog jie nagrinėjami tik tokia apimtimi, kuri leistų įvertinti teisinės aplinkos poveikį registruotam narkotikų vartojimui, t. y. nesiplečiama į kitų veiksmų poveikį absoliutiems skaičiams. Vertinant užregistruotų veikų, susijusių su disponavimu narkotikais be tikslo platinti, dinamiką per 7–erius metus, pastebimas sistemingas ir gana stabilus skaičių augimas – jei 2014 m. buvo užfiksuoti 1543 atvejai, tai 2021 m. šis skaičius jau siekė 2448. Paradoksalu, kad iki 2016 m. užregistruoti nusikalstamų veikų skaičiai buvo gana panašūs ar net mažėjantys: 2014 m. – 1543, 2015 m. – 1682, 2016 m. – 1590. Politinis sprendimas sugriežtinti atsakomybę yra esminis veiksnys, lėmęs sparčiai didėjančią registruotą nusikalstamumą – 2017 m. užregistruotos jau 1993 veikos, 2018 m. – 2320, 2019 m. – 2375, 2020 m. – 2206, 2021 m. – 2448. Nors kriminalizacija siekta sumažinti vartojimo paplitimą (įgyvendinant bendrąją ir specialiąją prevenciją), darytina išvada, kad baudžiamoji atsakomybė neturėjo jokio poveikio mažinant nusikalstamą elgesį ir, priešingai, ji prisidėjo prie registruoto nusikalstamumo augimo.

Pastaruosius kelerius metus disponavimo narkotikais be tikslo juos platinti dalis tarp visų disponavimo narkotikais veikų išlieka panaši: 2019 m. – 77 proc., 2020 m. – 74,5 proc., 2021 m. – 75,9 proc. (Psichoaktyviosios medžiagos: tendencijos ir..., 2022, p. 82). Tai iliustruoja, jog teisėsaugos institucijos išnaudoja ženkliai daugiau resursų vartotojų persekiojimui. Nuo 2017 m. ikiteisminių tyrimų dėl šio nusikalstamo elgesio skaičius padidėjo daugiau kaip 50 proc., o dėl šių medžiagų platinimo – sumažėjo beveik 22 proc. (Varkalys, 2019, p. 98). Toks

baudžiamosios politikos kryptingumas privalo būti kvestionuojamas: orientavimasis į intensyvesnį vartotojų baudžiamąjį persekiojimą, reiškia mažesnį turimų resursų skyrimą daug pavojingesniems nusikaltimams. Baudžiamosios justicijos ištekliai, skiriami narkotikų paklausos kontrolei, nėra proporcingi narkotikų rinkai daromam poveikiui – dėl to nukenčia didžiausią žalą visuomenei keliančių – sunkių ir labai sunkių nusikaltimų, susijusių su narkotikų platinimu, užkardymas.

Be kita ko, valstybės reakcija, grįsta prievarta ir baudimu, lemia subalansuotos narkotikų politikos, nukreiptos į visuomenės sveikatą, stagnaciją. Tikslinga įvertinti kriminalizacijos bei penalizacijos poveikį sutrikimų, susijusių su narkotikų vartojimu, gydymui.

4 paveikslas. Gydytų asmenų (atvejų), kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo, skaičius Lietuvoje 2013–2021 m.³⁴

(Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis Valstybinio psichikos centro duomenimis. Prieiga per internetą: <https://vpssc.lrv.lt/lt/statistika/priklausomybes-ligu-statistika>).

Analizuojant asmenų, gydytų nuo narkotikų sukeltų sutrikimų, tendencijas (2013–2021 m.), pastebimas ryškus mažėjimas – nuo 2015 m. šių asmenų skaičius sumažėjo daugiau nei 5 kartus (nuo 2549 iki 465). Žvelgiant į šių duomenų dinamiką redukcioniškai, mažėjantis gydymo paslaugų poreikis turėtų iliustruoti ir mažėjančią vartojimo problemą, tačiau registruoto ir latentinio nusikalstamumo duomenys atspindi priešpriešingą tendenciją – narkotikų vartojimo ir su juo susijusių socialinių problemų didėjimą. Analizuojant ASIS

³⁴ Lietuvoje priklausomybės nuo narkotikų gydymo paslaugų poreikio nustatymo tyrimai ir rodikliai pradėti fiksuoti tik nuo 2011 m., sukūrus Asmenų, kurie kreipiasi į asmens sveikatos priežiūros įstaigas dėl psichikos ir elgesio sutrikimų, vartojant narkotines ir psichotropines medžiagas, stebėsenos informacinę sistemą (toliau – ASIS) (Psichoaktyviosios medžiagos: tendencijos ir..., 2022, p. 55).

užregistruotų asmenų skaičiaus mažėjimo prielaidas, visų pirma, išskirtinas jau nagrinėtas kriminalizavimo veiksnys – manytina, jog asmenys, baimindamiesi baudžiamosios atsakomybės ir su ja susijusių teisinių padarinių, vengia kreiptis pagalbos. Tokiu atveju, atgrasomasis griežčiausios atsakomybės pobūdis turi priešingą siekiamam tikslui poveikį – jis lemia didesnę žalą objektui (sveikatai), kuris yra saugomas. Rodiklių mažėjimui tiesioginės įtakos turėjo ir naujos sistemos trikdžiai, aplaidus gydymo įstaigų įsitraukimas, taip pat 2020–2021 m. epidemiologinės situacijos nulemtos aplinkybės (augantis COVID–19 susirgimų skaičius, nacionaliniu lygiu įvesti ribojimai ir pan.).

Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 3 dalyje³⁵ įtvirtintos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės galimybės taikymas yra apribotas: visų pirma, būtinas savanoriškas asmens kreipimasis į sveikatos priežiūros įstaigą ar valstybės instituciją. Kasacinės instancijos teismo praktikoje „savanorišku kreipimusi pripažįstamas toks asmens kreipimasis, kai jis savo valia narkotines ar psichotropines medžiagas atidavė valstybės institucijai, turėdamas galimybę toliau jomis disponuoti“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų..., 2013, p. 46). Asmuo gali būti atleidžiamas nuo atsakomybės tik tuo atveju, kai jo atžvilgiu nėra pradėtas ikiteisminis tyrimas. Jeigu asmuo išreikštų norą gydytis ir perduotų neteisėtai medžiagas valstybės institucijoms, teisėsaugai žinant apie disponavimo jomis faktą – ši išlyga nebūtų taikoma. Šių sąlygų pagrįstumas gali būti abejotinas, turint omenyje, kad alternatyvų baudmėms taikymas yra vienintelis efektyvus būdas, užkardantis nusikalstamą elgesį, susijusį su vartojimu.

Nacionalinėje politikoje vis dar stokojama visapusiško požiūrio į nelegalių medžiagų vartojimą ir baudžiamąja justicijos sistema daromą poveikį šio reiškinio kontrolei. Dėl *status quo* ir narkotikų politikos, orientuotos į veikų užkardymą, praktikoje susiduriama su situacijomis, kai asmens kaltinimas yra grindžiamas preziumuojamu medžiagos kiekiu³⁶: „prokuroro pareiškimas dėl teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo, kuriuo K. M. buvo kaltinamas padaręs baudžiamąjį nusižengimą, numatytą Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 2 dalyje, nebuvo pagrįstas pakankamai aiškiais tiriamo įvykio aplinkybėmis: tyrimo metu nebuvo pateikta specialisto išvada arba ekspertizės aktas, nustatantis disponuojamos

³⁵ „Asmuo, kuris savo noru kreipėsi į sveikatos priežiūros įstaigą dėl medicinos pagalbos ar kreipėsi į valstybės instituciją norėdamas atiduoti neteisėtai pagamintas, įgytas, laikytas be tikslo platinti narkotines ar psichotropines medžiagas, yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės už vartotų ar atiduotų narkotinių ar psichotropinių medžiagų gaminimą, įgijimą ar laikymą“.

³⁶ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakyme „Dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų nedidelio, didelio ir labai didelio kiekio nustatymo rekomendacijų“ nurodomi medžiagų kiekiai yra rekomendaciniai. Atvejais, kai medžiagų kiekis viršytas nežymiai, teismai, įvertinę visas bylos aplinkybes (medžiagų svorį, apimtį, jų poveikio žmogui ypatybes ir pan.), gali peržengti lentelėse nustatytas ribas pripažindami mažesnę kiekį (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų..., 2013, p. 9).

medžiagos rūšį bei tikslų (grynąjį) šios medžiagos kiekį“ (Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 m. rugsėjo 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Šis ir panašūs pavyzdžiai reprezentuoja šalyje vyraujančią nusiteikimą kovoti, nepaisant, jog baudžiamasis procesas yra grindžiamas prielaidomis ar prezumpcijomis.

Narkotikų paklausos kontrolė, pagrįsta persekiojimu, nėra sėkminga – ji nesumažino su narkotikų vartojimu susijusios elgsenos, sudarė sąlygas didėti organizuotam nusikalstamumui ir įkalinėtų asmenų skaičiui. Kadangi viena iš bausmių, gresiančių vartotojams, yra laisvės atėmimas – narkomanija Lietuvoje laikoma stigmatizuojama liga, kurios gydymui reikalingas baudimas. Eliminavus formalias įkalinimo įstaigų veiklos gaires³⁷ ir žvelgiant į faktines laisvės atėmimo sąlygas Lietuvoje, ryškėja ne prosocialiai elgesio įpročius keičiančio instituto vaizdinys, o dezintegruojančios įstaigos kontūrai: užimtumo politikos stygius, personalo, atsakingo už socialinės reabilitacijos tikslų įgyvendinimą, nebuvimas, vangus elgesio programų taikymas bei tokia pati jų poveikio stebėseną, gydymo priemonių stoka bei sąlygų esančioms nesudarymas – tai tikrovė, kurioje yra „ugdomi“ visuomenėje nusikaltę asmenys. Tai, jog kalinimas Lietuvoje yra prilyginamas kankinimui, ne vienerius metus iš eilės konstatuoja Europos Žmogaus Teisių Teismas, nustatydamas, kad Lietuva pažeidžia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnyje įtvirtintą kankinimo uždraudimą (pavyzdžiui, *Miliukas prieš Lietuvą*, 2019; *Ozarovskij ir kiti prieš Lietuvą*, 2022), o taip pat ir 2 straipsnyje saugomą teisę į gyvybę (*Česnulevičius prieš Lietuvą*, 2012).

Remiantis Kalėjimų departamento duomenimis, 2021 m. visose (8) laisvės atėmimo vietų įstaigose užfiksuoti 510 neteisėto disponavimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis atvejais, iš kurių disponavimas asmeniniam vartojimui sudarė 62,2 proc.³⁸ (Psichoaktyviosios medžiagos: tendencijos ir..., 2022, p. 100). Didelė dalis nuteistųjų serga priklausomybės ir kitomis ligomis, taip pat turi išsivysčiusius elgesio ir psichikos sutrikimus, todėl patekę į įkalinimo įstaigą pradeda vartoti daugiau arba įgyja didesnę žalą darančių narkotikų vartojimo įpročių, kurie didina per kraują plintančių infekcijų bei psichikos susirgimų tikimybę (Europos Komisijos komunikatas Europos..., 2020).

2021 m. kovo 1 d., minint nulinio diskriminacijos dieną, vienas iš valdančiųjų pateiktų pasiūlymų, siekiant sustabdyti ŽIV infekcijos plitimą įkalinimo įstaigose, buvo švirkštų ir

³⁷ 2020 m. galiojusiose Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse perrašyta progresyvi Europos kalėjimų taisyklių nuostata, pabrėžianti, kad „įkalinimas pats savaime yra bausmė, todėl kalnimo sąlygos bei kalnimo įstaigos režimas, išskyrus elementus, kuriuos pateisina izoliacija bei būtinumas palaikyti discipliną, neturi didinti kalinių kančių“ (Sakalauskas, 2015, p. 8).

³⁸ Pažymėtina, jog latentinė nusikalstamų veikų dalis išlieka nežinoma.

adatų keitimo programos įgyvendinimas. Nors pasaulyje ši priemonė pripažįstama kaip vienas iš efektyvių būdų mažinant su vartojimu susijusią žalą ir rizikas, Lietuvoje priklausomybių reabilitacijos centrai veikia tik 4–iose įkalinimo įstaigose, o kiekviename iš jų yra tik 20 vietų asmenų gydymui, todėl „įrankių davimas į rankas – švirkštų, adatų dalijimas yra kraštutinė priemonė ir pripažinimas, jog valstybė negali priklausomybes turintiems žmonėms padėti kitomis priemonėmis“ (Kalėjimų departamentas: švirkštų dalijimas..., 2021). Laisvės atėmimas ne tik neužtikrina atgrasomojo poveikio, tačiau ir nesustabdo narkotikų plitimo kalėjimuose³⁹, kur asmenys atlieka griežčiausias bausmes. Narkotikų vartojimo mažinimas, orientuotas į teisėsaugą ir bausmes, kelia didelį pavojų socialiai pažeidžiamų grupių sveikatai ir gyvybei.

Narkotikų vartojimo kriminalizavimas neturėjo jokio poveikio mažinant su juo susijusį nusikalstamą elgesį ir, atvirkščiai, prisidėjo prie didėjančio registruoto ir latentinio nusikalstamumo (kuo valstybės kontrolė griežtesnė, tuo daugiau asmenų narkotikų vartojimo faktą siekia nusišlėpti), intensyvėjančio selektyviai pasirinktų asmenų marginalizavimo ir jų dezintegracijos, galiausiai, mažėjančio medicininių paslaugų prieinamumo. Pripažintina, jog nusikalstamumą veikia ne bausmės griežtumas, o jos neišvengiamumas (Bekarija, 1992, p. 40). Lietuvoje vis dar pastebimas griežtos kontrolės ir prievartos priemonių suabsoliutinimas – priklausomybę narkotikams mėginama išgydyti kriminalinės justicijos sistema. Visuomenės interesai nėra užtikrinami vartotojų atskirtimi ir izoliacija – šie asmenys su didesnėmis problemomis sugrįžta į tą pačią socialinio gyvenimo terpę. Visa tai sudaro pagrindą abejonėms dėl narkotikų vartotojams taikomos baudžiamosios atsakomybės, kaip *ultima ratio* priemonės, būtinumo ir proporcingumo.

2.2.2. Disponavimo nedideliu kiekiu narkotikų dekriminalizavimo poreikis ir galimybės

Tarptautinė teisė įpareigoja valstybes netoleruoti tokių pavojingų veikų, kaip narkotinių ir psichotropinių medžiagų platinimas ar gamyba, o į jų kontrolę nukreipti baudžiamąjį persekiojimą ir griežtas sankcijas, tačiau valstybės turi diskrecinę teisę pasirinkti, kokį reguliavimą taikyti elgesiui, susijusiam su disponavimu šiomis medžiagomis be tikslo

³⁹ Nuo 2023 m. sausio 1 d. visos įkalinimo įstaigos buvo pervadintos į kalėjimus.

platinti⁴⁰. Laisvė pasirinkti indikuoja, kad narkotikų vartojimas savo pobūdžiu ir esme negali būti prilyginamas didelio pavojingumo veikoms, reikalaujančioms laisvės atėmimo. Atsižvelgiant į *pacta sunt servanda* principo reikšmę, valstybėse intensyviausiai ir be išlygų kovojama su organizuoto nusikalstamumo grupuotėmis, keliančiomis didžiausią grėsmę valstybių ir visuomenės gerovei. Vartotojų atžvilgiu, XXI a. efektyviausia ir valstybei mažiausiai kainuojančia intervencija pripažįstamas priklausomybe sergančio ar žalingai psichiką veikiančias medžiagas vartojančio asmens nukreipimas gydytis (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos..., 2020, p. 2).

Tai patvirtina ir valstybių, nusprendusių dekriminalizuoti visų ar dalies narkotinių medžiagų vartojimą, patirtis. Pavyzdžiui, 2001 m. Portugalija, išmainiusi kriminalines bausmes į valstybės finansuojamą gydymą, susilaukė nemažai tarptautinės kritikos, tačiau jei 1999 m. Portugalijoje šis savidestruktyvus elgesys pražudė 369 asmenis, 2016 m. šis skaičius sumažėjo iki 30 (*Then & Now Portugal's...*, 2020)⁴¹. Kalbant apie labiausiai Europos jaunuomenės vartojamą narkotiką – kanapes, 2016 m. atlikto tyrimo duomenimis, Portugalijoje nors kartą gyvenime vartoję kanapes nurodė 13 proc. mokinių (15–16 m. amžiaus), o Lietuvoje – 18 proc. (Europos narkotikų vartojimo paplitimo..., 2022, p. 51). Portugalijos pasiekimai – tai narkotikų politikos, orientuotos į visuomenės sveikatos sektoriaus stiprinimą, rezultatas. Šių medžiagų vartojimo žala buvo mažinama ne dekriminalizacija, o investicijomis į medicininę paslaugą bei kitą socialinę pagalbą.

Nepaisant sėkmingų užsienio šalių pavyzdžių, Lietuvoje narkotikų vartojimo problema yra sprendžiama baudžiamosios justicijos sistema. Vadovavimasis prigijusia baudimo tradicija, užtikrinančia „teisingą“, bet prieštaraujančią socialiniams poreikiams, bausmę – itin polemiškas reiškiny. Tokių aplinkybių kontekste, aktualu įvertinti narkotikų vartotojams taikomos baudžiamosios atsakomybės, kaip *ultima ratio* priemonės, proporcingumą bei dekriminalizacijos poreikį.

Įstatymų leidėjas, sprenddamas dėl tam tikro elgesio kriminalizavimo, įvertina jo pavojingumo laipsnį, saugomo objekto reikšmę, baudžiamosios atsakomybės taikymo būtinumą bei jos santykį su proporcingumo principu. Demokratinėje valstybėje nustatomos tokios teisinės priemonės, kurios yra tinkamos siekiamiems teisėtiems ir visuotinai svarbiems

⁴⁰ Pavyzdžiui, 2004 m. spalio 25 d. priimtame Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimo 2004/757/TVR 2 straipsnyje nurodoma: „valstybės privalo bausti už visas su neteisėtu disponavimu susijusias veikas, išskyrus kai kaltininkai tai daro išimtinai savo pačių asmeniniam vartojimui“.

⁴¹ Dar daugiau, 2000 m. Portugalijoje užfiksuotas ŽIV užsikrėtimų skaičius, perkopęs 900 atvejų, 2017 m. siekė 18 (*Then & Now Portugal's...*, 2020).

tiksams bei nevaržančios asmens teisių labiau nei tai yra būtina (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. ir 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimai). Baudžiamosios atsakomybės taikymas pateisinamas tik tuo atveju, kai švelnesnio poveikio priemonės negali užtikrinti bausmės skyrimu menamų tikslų. Nors baudžiamasis nusižengimas, numatytas Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 2 dalyje, neužtraukia teistumo, asmeniui inicijuojamas baudžiamasis procesas ir baudžiamoji teisena *a priori* „užključiuoja“ nusikaltėlio etiketę, taip pat ardo socialinius ryšius bei įgūdžius. Kalbant apie įkalinimą (taip pat ir areštą), jis savo esme bei Lietuvoje neišvystyta šio instituto infrastruktūra yra daugiau dezintegruojantis, nei užtikrinantis asmenų reintegraciją į visuomeninį gyvenimą.

Disponavimas nedideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu asmeniniam vartojimui neatitinka nusikaltimams būdingo pavojingumo laipsnio. Pagrindinis Baudžiamojo kodekso 259 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos objektas yra visuomenės sveikata (Švedas *et al.*, 2010, p. 293), o papildomas rūšinis – visuomenės saugumas (Varkalys, 2019, p. 112). Individas, priimdamas sprendimą vartoti kvaišalus, pirmiausia kelia pavojų savo sveikatai, o tik vėliau visuomenės saugumui. Pavojingumas, pasireiškiantis savidestruktyviu elgesiu, gali būti apskritai abejotinas ir ginčytinas. Baudžiamoji politika, kovojanti su nusikalstamumu, turi būti suderinama su žmogaus teisių ir laisvių institutu. Kiekvienas individas, nepaisant ar jis (ne)vartoja psichiką veikiančias medžiagas, turi teisę į sveikatos apsaugą – tai reiškia, kad valstybė turi užtikrinti pakankamą ir prieinamą medicininę pagalbą visiems, nediskriminuojant asmenų dėl jų įpročių ar gyvenimo būdo. Bausmės negali būti laikomos rehabilitacija, o narkomanija – nusikaltimu, ši deviacija savo pobūdžiu ir keliamą žala yra plačiosios visuomenės sveikatos problema.

Išvada, kad griežčiausia teisinė atsakomybė nepateisina šioms veikoms būdingo pavojingumo, patvirtina ir aplinkybė, kad narkotinių ar psichotropinių medžiagų vartojimas be gydytojo paskyrimo Lietuvoje užtraukia ne baudžiamąją, o administracinę atsakomybę⁴². Esamu teisiniu reguliavimu narkotikų vartojimo faktas iš esmės yra diferencijuojamas pagal tai, ar asmuo, disponuodamas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, spėja jas suvartoti. Baudžiamojoje byloje kaltinamasis aktas negali būti pagrįstas disponavimu preziumuojama neteisėtos medžiagos rūšimi ir (ar) kiekiu, todėl narkotikų aptikimas asmens

⁴² Šis administracinis nusižengimas reglamentuojamas Administracinių nusižengimų kodekso 71 straipsnyje, numatančiame, jog: „narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimas be gydytojo paskyrimo arba už administracinių nusižengimų padarymą sulaikytų ir apsvaigimu nuo narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų įtariamų asmenų vengimas pasitikrinti dėl apsvaigimo užtraukia baudą nuo 30 iki 150 eurų“.

organizme – atitinka administracinį nusižengimą. Palyginus šių nusižengimų sudėtis, darytina išvada, jog juos sieja panašus pavojingumo laipsnis, todėl disponavimo nedideliu narkotikų kiekiu kriminalizavimas laikytinas pertekliniu.

Šių veikų subjektai – asmenys, turintys daugiau ar mažiau destruktivią vartojimo patirtį, todėl politiniais sprendimais akcentuojamas poreikis užtikrinti socialinę tvarką nėra pagrįstas siekiu prisidėti prie socialinės gerovės kūrimo. Remiantis šiame darbe atlikta analize, baudžiamosios teisės priemonės yra ne tik neveiksmingos – elgesio, susijusio su šių medžiagų vartojimu, kriminalizavimas nesumažino jo plitimo, bet ir žalingos – baudžiamąja justicijos sistema formuojamas atotrūkis tarp visuomenės ir selektyviai pasirenkamų persekioti narkotikų vartotojų. Plačiai paplitusios elgsenos kriminalizavimas iš esmės sukuria „kriminalinę visuomenę“ (Švedas, 2012, p. 20). Asmenų, įtariamų (kaltinamų) disponavimu narkotikais be tikslo platinti, skaičių dinamika per paskutinįjį dešimtmetį, patvirtina, jog nusikaltėlių gretos sparčiai plečiasi⁴³.

Nors dauguma pasaulio šalių, tarp jų ir Lietuva, pripažinusios ir ratifikavusios Jungtinių Tautų konvencijas, mobilizavo savo jėgas ir susivienijo kovoje su narkotikais, šiuolaikinė narkotikų politika į šį reiškinį pamažu nebežiūri kaip į kovą. Jei XIX a. narkotikų vartojimas buvo laikomas nuodėme, tai XXI a. pradžioje pradėjo ryškėti liberalesnės politikos apraiškos, konkrečiai susijusios su medicininių ir rekreacinių kanapių legalizavimu tam tikrose valstijose (Lankauskas, 2017, p. 19). Esamuju laikotarpiu egzistuojanti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo problema – tai susiformavusios pasilinksminimo ir atsipalaidavimo kultūros (ypač jaunimo tarpe) rezultatas. Vienose valstybėse šis reiškinys pastebimas ryškiau, kitose mažiau, tačiau visose pastebima bendra tendencija – paplitęs svaiginimasis kanapėmis⁴⁴. Viešoji nuomonė *de facto* nesutampa su nacionaline baudžiamąja politika: didelis šių medžiagų vartojimo mastas, nepaisant numatytos baudžiamosios atsakomybės, indikuoja, kad didelė dalis visuomenės šio elgesio nelaiko kriminaliniu.

Lietuvos Respublikos Seime vis dažniau vedamos diskusijos, svarstančios poreikį panaikinti baudžiamąją atsakomybę už nusikalstamą elgesį, susijusį su kanapių vartojimu. Aktualiausias to pavyzdys – Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2023 m. kovo 8 d. pritarimas

⁴³ Remiantis Informatikos ir ryšių departamento duomenimis, per 10 m. asmenų, įtariamų (kaltinamų) neteisėtu disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti, skaičius padidėjo daugiau nei dukart (nuo 992 iki 2036).

⁴⁴ Naujausio Europos tyrimo duomenimis, nors kartą gyvenime vartojusių kanapes asmenų (15–64 m.) skaičius siekia 78,6 mln., o Lietuvos mastu kanapes yra išbandęs kas penktas vyras ir kas keturiolikta moteris (Psichoaktyviosios medžiagos: tendencijos ir..., 2022, p. 38).

baudžiamojo įstatymo pakeitimo projektui, kuriuo siekiama dekriminalizuoti disponavimą nedideliu kiekiu kanapių ar jų dalių (Baudžiamojo kodekso 259 ir..., 2023). Kanapės priskiriamos „lengvųjų narkotikų“, sukeliančių mažesnę žalą žmogaus organizmui ir mažesnę pavojų visuomenės sveikatai, kategorijai. Šios narkotinės medžiagos vartojimas gali būti prilyginamas „legaliųjų“ (alkoholio ir tabako) narkotikų vartojimui, pavyzdžiui, 2021 m. dėl alkoholio vartojimo buvo užfiksuotos 1156 mirtys, dėl tabako gaminių sukeltų piktybinių navikų – 1512, o dėl narkotinių medžiagų vartojimo – 80 (Mirties priežastys, 2022, p. 13–140). Atsižvelgiant į šiuos faktus, didesnė rizika gyvybei ir sveikatai yra susijusi su nekontroliuojamu „legaliųjų narkotikų“ vartojimu, kurių teisėtumu nėra ir greičiausiai nebus abejojama.

Labiausiai vartojamos medžiagos dekriminalizavimas – progresyvi politikos kryptis, mažinanti nepagrįstą bendruomenės marginalizavimą – tačiau toks sprendimas gali sukelti kitas socialiai neigiamas pasekmes. Disponavimo nedideliu kiekiu kanapių dekriminalizavimas pirmiausia glaudžiai koreliuoja su rizika supaprastinti jų prieinamumą mažamečiams bei nepilnamečiams. Tai savaime lemtų jaunėjančių narkotikų vartojimo amžių ir didėjančių asmenų, sergančių elgesio bei psichikos sutrikimais, skaičių. Sistemingas narkotikų (bet kurios rūšies) vartojimas socialinės ir biologinės raidos metu yra didelis pavojus ir žala jaunų individų sveikatai. Antra, mažiau pavojingo narkotiko dekriminalizavimas neišspręstą problemos, susijusios su pavojingų narkotikų, keliančių perdozavimo ir per kraują užkrečiamų ligų tikimybę, vartojimu. Darytina prielaida, kad tai būtų veiksniumi, daugiau ar mažiau didinančiu šių medžiagų (heroino, kokaino, amfetamino ir pan.) vartojimą. Vienos narkotinės medžiagos dekriminalizavimas visuomenėje gali būti interpretuojamas kaip švelnėjančio požiūrio visų narkotikų atžvilgiu užuomazgos.

Be to, nustatant teisinio reguliavimo modelį, kuriuo narkotikų rūšis būtų atsakomybės diferencijavimo kriterijus išimtinai Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 2 dalyje, reikalinga apsvarstyti tapatų diferencijavimą ir kitų nusikalstamų veikų, susijusių su disponavimu narkotikais (įskaitant Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 1 dalį ir 260 straipsnį) atžvilgiu (Pagrindinio komiteto išvada dėl..., 2023). Priešingu atveju, skirtingas narkotinių medžiagų pavojingumo vertinimas gali sukelti dar daugiau iššūkių baudžiamojo įstatymo vientisumui ir sistemiškumui.

Nors kanapės iš tiesų yra mažiau pavojinga sveikatai medžiaga, pažymėtina, jog visi kvaišalai per trumpesnę ar ilgesnę vartojimo laikotarpį sukelia tuos pačius padarinius – fizinę ir psichinę priklausomybę. Visuomenėje būtina didinti edukacijos ir švietimo apie narkotikų

keliamą žalą lygi. Šiuolaikinė valstybė privalo ieškoti priemonių ir būdų, leidžiančių užtikrinti visuomenės narių teisę į sveikatos apsaugą. Svarstyti apie disponavimo nedideliu kiekiu narkotikų dekriminalizavimo galimybes Lietuvoje yra būtina, tačiau pabrėžtina, kad šiuos projektus turėtų lydėti ir kitų socialinių sričių stiprinimo strategijos. Impulsyvus sprendimas panaikinti baudžiamąją atsakomybę nereiškia, jog tokia narkotikų politika taps veiksminga, mažinančia vartojimą ar vartotojų stigmatizavimą. Tam reikalinga subalansuota, išvystyta ir prieinama realaus poveikio priemonių sistema, todėl, autorės nuomone, narkotikų vartojimo dekriminalizavimas turėtų būti derinamas su humanistiniu požiūriu ir pagalba, apimančia prevencijos, reabilitacijos, resocializacijos bei kitos pozityvios intervencijos sričių plėtrą. Tolesnis narkomanijos reiškinio interpretavimas išskirtinai kaip teisinės problemos – pripažinimas, jog Lietuva nepaiso tarptautinių organizacijų formuojamų standartų, raginančių kovoti su diskriminacija sveikatos sektoriuje (Dėl Valstybinės narkotikų, tabako..., 2018). Taigi, poreikis panaikinti baudžiamąją atsakomybę yra pagrįstas tiek moksliniu, tiek praktiniu (užsienio šalių gerąja praktika) lygiu, tačiau galimybės sumažinti vartojimo paplitimą negali būti vertinamos atsietai nuo investicijų į sveikatos priežiūrą ir visuomeninį švietimą užtikrinančias priemones.

Nedidelio kiekio narkotinių ar psichotropinių medžiagų kriminalizavimo problema yra susijusi ir su Baudžiamojo kodekso 199 straipsnio 4 dalimi, reglamentuojančia baudžiamąją atsakomybę už narkotikų kontrabandą. Šios veikos kvalifikavimui nėra reikšmingas per valstybės sieną gabenamos medžiagos kiekis ir atsakomybė nėra atribojama pagal tikslo platinti (ne)buvimą. Teisėjai neišvengiamai susiduria ir su tokiomis situacijomis, kai nepilnamečiai ar jauno amžiaus asmenys, neįvertinę savo veiksmais realizuojamų nusikalstamų veiksmų, rizikuoja ne tik disponuoti, bet ir parsisiųsti nedidelį kiekį nelegalių medžiagų iš užsienio valstybių⁴⁵. Galimybė dekriminalizuoti Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 2 dalyje numatytą baudžiamąjį nusižengimą turėtų apimti ir Baudžiamojo kodekso 199 straipsnio 4 dalyje įtvirtinto nusikaltimo diferencijavimą pagal pavojingumo laipsnį. Tokiu būdu atsakomybė galėtų būti švelninama racionaliai ir kompleksiskai, t. y. tiek narkotinių ar psichotropinių medžiagų gabenimo valstybės viduje, tiek per valstybės sieną, atžvilgiu (Papildomos komisijos išvada dėl..., 2021).

Lietuvos Respublikos Seime jau ne vienerius metus teikiami baudžiamojo įstatymo pakeitimo projektai dėl jame kodifikuotos disponavimo asmeninėms reikmėms veikos, tačiau

⁴⁵ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje.

kol kas nei vienam iš jų nebuvo pritarta. Įstatymų leidėjo patvirtintoje Valstybinėje narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės ir vartojimo prevencijos 2018–2028 m. programoje vienu iš siekių nurodoma: „dekriminalizuoti mažiau pavojingas su narkotikų vartojimu susijusias veikas, užtikrinant individualaus vertinimo pagrindu taikomas švietimo, socialines, sveikatos priežiūros sistemų intervencijos priemones vietoj baudžiamųjų“ (Dėl Valstybinės narkotikų, tabako..., 2018). Baudžiamojo teisingumo, taikomo narkotikų vartojimo problemai spręsti, deklaratyvus efektyvumas ir poreikis plėtoti įrodymais paremtą politiką yra žinomi kaip „vieša paslaptis“.

XXI a. narkotikų paklausos ir žalos mažinimas yra sprendžiamas holistiškai, užtikrinant švietimo, medicininių ir socialinės pagalbos priemonių pakankamumą, tačiau Lietuvoje vis dar apsiribojama kriminalizacijos bei penalizacijos duetu. Atlikus doktrinių ir juridinių šaltinių analizę, darytina išvada, jog baudžiamoji atsakomybė už disponavimą nedideliu kiekiu narkotinių ar psichotropinių medžiagų neturint tikslo platinti nėra nei proporcinga, nei racionali valstybės reakcija į visuomenės sveikatos problemą. Šio baudžiamojo nusižengimo dekriminalizavimo poreikis siejamas su baudžiamosios teisės priemonių neefektyvumu ir daroma žala objektui, kuris yra saugomas. Šiuolaikiniai narkotikų vartojimo įpročiai pirmiausia turėtų būti vertinami kaip socialinė problema, todėl svarstant galimybes panaikinti baudžiamąją atsakomybę, privalu narkotikų politiką orientuoti į prevencijos, gydymo ir kitų žalos mažinimo strategijų stiprinimą.

3. NARKOTIKŲ VARTOJIMO IR NARKOMANIJOS PREVENCIJA

Nors šiuo metu pripažįstama, kad nusikalstamumo prevencija yra svarbi visoms, be išimčių, šalims bei visuomenėms, daugelį šimtmečių politikoje vadovautasi nuo antikos laikų žinomu taliono principu – buvo manoma, jog nusikalstamą elgesį galima užkardyti tik pakankamu kiekvieno nusikaltėlio nubaudimu. Visgi, XVIII a. nusikaltimų prevencijos teorijos pradininkas, Š. Monteskjė, iškelė mintį, kad geras įstatymų leidėjas labiau rūpinasi nusikaltimų prevencija, o ne nubaudimu už nusikaltimus, nes bausmės, šalindamos vienas negeroves, sudaro sąlygas didėti kitoms (Kiškis, 2019, p. 2). Atpildo ir keršto teorijas ilgainiui pakeitė humanizmo ir atkuriamojo teisingumo skleidžiamos idėjos. Taigi, mintis, anuomet laikyta hipoteze, šiuo metu evoliucionavo į pasauliniu mastu reikšmingą vidaus ir užsienio politikos sudedamąją dalį – nusikalstamumo prevenciją.

Tarptautinių žodžių žodyne prevencija (lot. *praeventio*) apibūdinama kaip išankstinis kelio užkirtimas, užbėgimas už akių (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985, p. 398). Kriminologas J. Bluvšteinas nusikaltimų prevencijos definiciją aiškina tiek plačiau – visa, kas padeda palaikyti teisėtvarką, tiek siauriau – prevencinėmis pripažįstamos tik tos priemonės, kurios užkerta kelią nusikaltimams, prasmėmis (Bluvšteinas, 1994, p. 154). Kitaip tariant, prevencija traktuojama kaip valstybėje taikomų veiksmų, užtikrinančių sąlygų bei prielaidų nusikalstamoms veikoms eliminavimą, visuma. Tai, kas yra laikoma vertybėmis, *expressis verbis* apibrėžia teisė – ne vertybės daro įtaką normų kūrimui, bet pačios normos nustato, kas yra vertybės (Baublys *et al.*, 2012, p. 160). Nusikalstamo elgesio prevencijos institutu siekiama apsaugoti pagrindines žmogaus teises ir laisves, puoselėjamas socialines vertybes, pašalinant nusikalstamo elgesio priežastis bei darant poveikį asmenims, kurie yra linkę nusikalsti.

Tapachiai „nusikalstamų veikų prevencija“ yra sąvoka, implikuojanti teisėkūrą – įstatymų leidėjas tobulina baudžiamąjį įstatymą, jog jis būtų veiksmingesnis ir efektyviau atgrasytų individus nuo nusikalstamo elgesio (bendroji prevencija), įstatymų taikymą – policija bei teismai, aiškindami ir vertindami nusikalstamą veiką, siekia, kad nusikaltėlis jau kartą nusikaltęs, nenusikalstų daugiau (specialioji prevencija), visuomenės švietimą – švietimo ir ugdymo įstaigos, televizija, žiniasklaida ir kitos nevyriausybinės organizacijos taip pat gali mažinti nusikalstamumą (naujų nusikalstamų veikų prevencija) (Justickis, 2004, p. 17).

Įstatymų leidėjas 2003 m. kovo 20 d. priimtame nutarime „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“, nusikaltimų prevenciją apibrėžia kaip

poveikio nusikalstamumui priemonę⁴⁶, kuria siekiama užkirsti kelią nusikaltimams, nustatant ir pašalinant bendrąsias nusikaltimų priežastis bei sąlygas, taip pat individualiai veikiant asmenis, kurie linkę daryti nusikaltimus ar ateityje gali tapti nusikaltėliais arba nusikaltimų aukomis. Šiame nutarime paraleliai išskiriama ir nusikaltimų kontrolės⁴⁷ samprata – tai poveikio nusikalstamumui priemonė, kuria siekiama mažinti nusikalstamumą ir neleisti viršyti socialiai priimtino lygmens aktyviais teisėsaugos institucijų veiksmais ir teisinio baudžiamojo poveikio priemonėmis, taip pat aktyviomis administracinėmis, ekonominėmis, socialinėmis ir kitokio pobūdžio priemonėmis. Nusikaltimų prevencija ir kontrolė yra viena kitą papildančios poveikio nusikalstamumui priemonės ir kartu sudaro visa apimančią būdų, metodų, priemonių kompleksą, kurio tikslas – daryti griaujamąjį poveikį nusikalstamumui (Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos..., 2003).

Nacionaliniu lygiu prevencija ir kontrolė suvokiama, visų pirma, kaip poveikio nusikalstamumui priemonė, o pagrindiniu siekiu iškeliamas nusikalstamumo mažinimas. Toks tikslas gali būti kritikuotinas ir iš esmės laikytinas primityviu – jei valstybė rūpintųsi tik kaip sumažinti nusikalstamų veikų skaičių, ji to galėtų pasiekti be mažiausių pastangų – nuosekliai dekriminalizuodama veikas, pripažįstamas nusikalstamomis (Bluvšteinas, 1994, p. 152). Efektyvi prevencija reikalauja kompleksinės, preciziškos prevencinių priemonių bei subjektų, įgyvendinančių šias priemones, sistemos. Kadangi Lietuvoje elgesys, susijęs su narkotikų vartojimu, užtraukia baudžiamąją atsakomybę, aktualu pateikti objektyvias išvalgas, leidžiančias įvertinti prevencinę veiklą.

3.1. Narkotikų vartojimo prevencijos politika Lietuvoje

Šiuolaikinis narkotikų kontrolės mechanizmas neatsiejamas nuo prevencijos – priemonių, galinčių užkirsti kelią vartojimui ir mažinančių žalą, atsiradusią dėl vartojimo. Prevencija yra nepertraukiamas prosocialaus poveikio žmonijai procesas, nepaisant amžiaus ir narkotikų

⁴⁶ Kriminologijos disciplinoje terminas „nusikalstamumo prevencija“ laikomas klaidingu pirmiausia dėl to, kad prevencijos sąvoka visų nusikaltimų *in corpore* atžvilgiu negali būti naudojama – siekis užkardyti visas nusikalstamas veikas nėra logiškas ir pagrįstas, o pats terminas „nusikaltimas“ apibūdina ne elgesį, bet elgesio vertinimą (Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės..., 2020, p. 22).

⁴⁷ Nusikaltimų kontrolės sąvoka atsirado palyginti neseniai. Seniausia nusikalstamumo kontrolės formuluotė – „kova su nusikalstamumu“ (Justickis, 2004, p. 16). Šis terminas reprezentuoja socialistinei ideologijai būdingą tikėjimą, jog nusikalstamą elgesį iš visuomenės galima išgyvendinti. „Nusikalstamumo kontrolės“ definicijos įsigalėjimas atspindi valstybės bei visuomenės pažiūrų kaitą – pripažinimą, kad kriminalinis elgesys yra neišvengiamas reiškinys visuomenėje (Havrdova, 2004, p. 96), kurio neįmanoma sunaikinti, tačiau galima tam tikra apimtimi kontroliuoti ir modifikuoti.

vartojimo patirties. Tai valstybės sritis, sprendžianti problemą visapusiškai: edukacijos ir švietimo, žalos mažinimo, ankstyvosios ir kitos pozityvios intervencijos priemonių pagrindu. Atsižvelgiant į psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimą, Europos Sąjungos formuojamos prevencijos gairės orientuojasi į aukšto lygio sveikatos apsaugą, sąmoningumo, socialinio stabilumo ir saugumo didinimą (2021–2025 m. Europos Sąjungos..., 2020).

Specialiosios literatūros šaltiniuose narkotikų vartojimo prevencijos turinys suvokiamas skirtingai, todėl šiame darbe remiamasi EMCDDA pateikta apibrėžtimi, nurodančia, kad „tai bet kokia veiklos kryptis, programa ar veikla, siekiant (bent dalinai) atitolinti ar sumažinti narkotikų vartojimą, tuo apribojant neigiamas pasekmes sveikatai, socialinei raidai ar probleminio narkotikų vartojimo vystymuisi“ (Psichoaktyviosios medžiagos: tendencijos ir..., 2022, p. 9). Šios deviantinės elgsenos, kaip socialinio valstybės vidaus rizikos veiksnio (Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo..., 1996), prevencija yra nukreipta į visuomenės sveikatos bei gerovės užtikrinimą, o visi individai, įskaitant narkotikus vartojančius asmenis, turi teisę į aukščiausio lygio sveikatos apsaugą.

Tarptautinėje ir Europos Sąjungos politikoje narkotikų vartojimas *a priori* traktuojamas kaip socialinė ir sveikatos problema, tačiau baudžiamojo įstatymo kontekste, šis reiškinys pirmiausia laikomas nusikalstamumo sudedamąja dalimi, reikalaujančia užkardymo. Siauras ir vienašališkas požiūris į narkotikų vartojimo reiškinį formuoja klaidingą nuomonę, kad šios problemos sprendimas – išimtinė teisėsaugos prerogatyva, o prevencijos efektyvumas – pareigūnų veiklos rezultatas. Visgi, teisėsaugos institucijos užtikrina tik represinę prievartinę prevenciją, kurios poveikis yra orientuotas į konkrečius asmenis, todėl socialinis konfliktas ir priežastys, dėl kurių prevencija yra vykdoma, lieka neišspręstos (Babachinaitė *et al.*, 2014, p. 263). Jos vaidmuo nėra kvestionuojamas – tai itin svarbus, narkotikų kontrolę ir baudžiamąjį teisingumą, įgyvendinantis subjektas, tačiau pabrėžtina – prevencijos srityje jis nėra vienintelis. Bendruomenės iniciatyvumas ir kuriama aplinka yra viena iš prevencinių kryptų, galinčių skatinti priklausomybės ligomis sergančių asmenų reintegraciją ir rehabilitaciją, todėl siekiant sumažinti vartojimą, pirmiausia būtina keisti visuomenėje egzistuojantį stereotipinį požiūrį.

Nors sovietizacijos laikotarpiu narkotikų vartojimo problema Lietuvoje buvo ignoruojama manant, jog tai atskirų, marginalinių individų arba geriausių atveju jų grupių problema (Kestenis, 2002, p. 108), ilgai netrukus, nuo pat pirmųjų demokratinės valstybės atkūrimo metų, Lietuva, lygiuodamasi į Jungtinių Tautų, Europos Tarybos ir kitų tarptautinių organizacijų formuojamus reikalavimus, kūrė nacionalinius narkomanijos prevencijos bei

kontrolės pradmenis. Pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį vykdyta veikla šioje srityje pasižymėjo išskirtiniu ribotumu. Pastebėtinai nepakankamas šios programos finansavimas ir koordinavimas, deklaratyvių, tačiau neefektyvių priemonių pasitelkimas, apatiškas priemonių sistemos reglamentavimas, planavimas ir vertinimas.

Primityvų valstybės požiūrį iliustruoja ir 2004–2008 m. prevencijos programoje nurodytas tikslas – „sustabdyti ir sumažinti narkomanijos plitimą, nustatyti ir įgyvendinti pagrindines valstybės politikos gaires ir veiklos kryptis narkomanijos prevencijos ir narkotikų kontrolės srityje, padidinti narkomanijos prevencijos Lietuvoje veiksmingumą“ (Dėl Nacionalinės narkotikų kontrolės..., 2004). Kadangi apibrėžtas tikslas leidžia apibūdinti ir vykdomos veiklos turinį, akivaizdu, jog tuometinė prevencija buvo nukreipta tik į narkotikų vartojimo, kaip kriminogeninio veiksnio, kontrolę. Įtvirtintų tikslų formuluotės, jų konvergencija simbolizuoja siaurą požiūrį į šią problemą ir jos sprendimą.

2010–2016 m. programoje dėstoma, kad ji „pagrįsta nuolatinio narkotikų kontrolės politikos stiprinimu, teisinės bazės tobulinimu, griežta atskaitomybe ir kontrole“ (Dėl Nacionalinės narkotikų kontrolės..., 2010). Šioje politinėje strategijoje taip pat išvelgiamas destruktivus siekis bei noras stiprinti, griežtinti, kontroliuoti, o tai savaime reiškia ir užmojų toliau plėsti prievartinę, represinę sistemą. Trūkstant sisteminio požiūrio į šį reiškinį, nacionalinių institucijų pareigūnai, nuo kurių sprendimų priklauso baudžiamosios politikos nuoseklumas, vienintele valstybės reakcija laiko prievartos priemonių taikymą (Babachinaitė *et al.*, 2014, p. 262). Darytina išvada, kad šios programos tikslai buvo galutinai „pasiekti“ 2017 m. baudžiamojo įstatymo reforma.

Aktualia Valstybine narkotikų kontrolės ir vartojimo prevencijos programa norima „sukurti sveikesnę ir saugesnę visuomenę, kurioje kiekvienam žmogui siekiama padėti išvengti narkotikų daromos žalos ar ją sumažinti, taip pat sudaromos galimybės rūpintis savo, šeimos ar bendruomenės narių sveikata, socialine ir ekonomine gerove“ (Dėl Valstybinės narkotikų, tabako..., 2018). Programose įtvirtintų siekių ir jų formuluočių kaita savaime indikuoja apie vienaip ar kitaip progresyvėjantį požiūrį į narkotikų politiką bei jos kryptingumą. Įstatymų leidžiamosios valdžios nutarimu patvirtintoje programoje pažymima: „narkomanijos prevencijos srityje vis rečiau pasitelkiami gąsdinantys, moralizuojantys teiginiai ir dažniau orientuojamasi į pozityvaus elgesio pavyzdžius, žinių, skatinančių sąmoningumą, kritinį mąstymą, sklaidą, gyvenimo įgūdžių bei psichologinio atsparumo ugdymą“ (Dėl Valstybinės narkotikų, tabako..., 2018). Nepaisant dvidešimtmečio pažangos, oficialiosios statistikos ir

kriminologinių tyrimų duomenys byloja apie prevencinės veiklos rezultatų sąstingį, todėl tikslinga pateikti tai lemiančias priežastis.

Elgesio, susijusio su narkotikų vartojimu, pobūdis bei jo kompleksiskumas determinuoja tai, kad kontrolės poveikis šiam reiškiniui yra itin limituotas. Nuolatinis poreikis griežtinti atsakomybę savaime sukuria socialinę problemą, todėl bausmės poveikis užtikrina ne nusikaltusio asmens resocializaciją, o desocializaciją. Paraleliai susiduriama su „užburto socializacijos rato“ situacija – įkalinimas, reikalaujantis didžiulių finansinių ir žmogiškųjų išteklių, skatina individų desocializaciją, todėl šių asmenų išėjimas į laisvę ir reintegracija į visuomenę – reikalauja dar didesnių išteklių. Darytina išvada, jog finansinės investicijos į pirmines prevencines ir reabilitacijos priemones vietoj nesaikingo įkalinimo duotų didesnę efektą šalies vidiniam saugumui, negu jau kurį laiką praktikuojama baudžiamoji politika (Kury *et al.*, 2009, p. 48).

Nors narkotikų kontrolės ir prevencijos įgyvendinimas valstybėje užtikrinamas įvairiais lygiais, Lietuvoje vis dar nėra išspręstos esminės kliūtys, trukdančios sumažinti narkotikų vartojimą ir su juo susijusią žalą. Šios problemos identifikuojamos toliau pateikiamų oficialių duomenų pavyzdžiais:

- 1) **Pirminės prevencijos priemonių trūkumas bei esamų nepakankamumas.** Pirminė prevencija yra reikšminga narkotikų politikos sritis, galinti užkirsti kelią narkotikų vartojimui. Tai strategija, apimanti švietimą ir edukaciją, sveikos gyvensenos įpročių diegimą, socialinę – psichologinę paramą ir pagalbą socialiai pažeidžiamoms grupėms. Nors nuo 2017 m. visos bendrojo ugdymo mokyklos privalo užtikrinti mokinių dalyvavimą bent vienoje psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programoje, 2020–2021 m. jose dalyvavo tik 19,5 proc. visų mokyklų ir tik 7,6 proc. visų šalies mokinių⁴⁸ (Dėl Nacionalinės darbotvarkės narkotikų..., 2021). Jaunų individų raidos bei brandos laikotarpiu priemonės, ugdančios vaikų savimone, yra vienas iš prioritetinių narkotikų politikos tikslų. Prieš daugiau nei 10 m. atlikto tyrimo duomenimis, populiariausiu mokinių informacijos apie narkotikus šaltiniu buvo bendraamžiai (Jurgaitienė *et al.*, 2009, p. 84). Darytina prielaida, jog šios tendencijos reikšmingai nepasikeitė – jaunuomenę pasiekia netiksli, chaotiška ir nesisteminė informacija, lemianti tokį patį jos įsisavinimą. Pastebėtina, kad iki šiol nacionaliniu

⁴⁸ Nurodytas laikmetis, susijęs su COVID–19 pandemija, tačiau atsižvelgiant į tai, jog mokinių švietimas vyko nuotoliniu būdu, aplaidus prevencijos programų įgyvendinimas apibūdina ugdymo įstaigų požiūrį į jų svarbą ir būtinumą.

mastu nėra sukurtos tikslinės psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos kompetencijų tobulinimo programos (Psichoaktyviosios medžiagos: tendencijos ir..., 2022, p. 30). Tokiu būdu mokytojų, pedagogų ir kitų pagalbos mokiniui specialistų galimybė prisidėti prie švietimo, plečiančio žinias apie narkotikų pavojų sveikatai ir gyvybei, taip pat socialinės pagalbos suteikimo, pastebėjus eksperimentinį vartojimą ar neigiamos aplinkos įtaką⁴⁹, yra iš esmės suvaržytos. Taigi, Valstybinėje programoje nurodytas siekis prisidėti prie jaunimo pozityvių įgūdžių ir įpročių ugdymo, tebėra deklaratyvus.

- 2) **Neišvystyta gydymo ir reabilitacijos priemonių bei paslaugų sistema.** Strateginiai prevencijos tikslai, susiję su narkotikų žalos mažinimu, kol kas įgyvendinami tik *de jure*, tačiau ne *de facto*: Lietuvoje pakaitinis gydymas yra prieinamas mažiau nei 20 proc. visų didelės rizikos opioidų vartotojų (vadovaujantis Pasaulio sveikatos organizacijos rekomendacijomis, apatinė riba turėtų siekti bent 40 proc.), nėra kompensuojami kiti nei metadonas generiniai vaistai (sumažinantys pašalinių neigiamų reiškinių tikimybę abstinencijos gydymo laikotarpiu), taip pat nėra numatyta pakankamai valstybės biudžeto lėšų žemo slenksčio paslaugų kabinetams, galintiems įgyvendinti mirčių nuo perdozavimo prevenciją (Dėl priklausomybės ligų gydymo..., 2021). Nepamatuotas baudžiamosios atsakomybės taikymas lemia tai, kad investicijos yra skiriamos represinės politikos stiprinimui, nepaisant akivaizdaus medicininių paslaugų ir priemonių, būtinų sveikatos problemoms spręsti, trūkumo.
- 3) **Narkotikus vartojančių asmenų marginalizavimas, jų diskriminacija.** Šią išvadą galima pagrįsti dvejopai. Pirmiausia išskirtina, jog gydytojai dėl sudėtingo priklausomybės ligų gydymo dažnai renkasi dirbti su kitomis psichikos ligomis sergančiais asmenimis (Dėl Nacionalinės darbotvarkės narkotikų..., 2021). Susiformavusi praktika, kad asmenys, sergantys narkomanija, yra visuomenės atstumiami, didinama jų patiriama žala ir tikimybė perdozuoti. Sveikatos sektorius, esantis vienintele sistema, skatinančia reabilitaciją ir mažinančia kriminalinį recidyvą, susijusį su narkotikų vartojimu, šią socialinę grupę diskriminuoja. Antra, nacionaliniu mastu pastebimas apatiškas požiūris į prevencines priemones. Pavyzdžiui, Narkotikų,

⁴⁹ Atsižvelgiant, kad net 40 proc. Lietuvos šeimų turi problemų, susijusių su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimu, išvelgiamas didžiulis pagalbos tėvams ir vaikams poreikis (Dėl Valstybinės narkotikų, tabako..., 2018). Socialinių paslaugų nepakankamumas ir jų neprieinamumas – tai viena iš priežasčių, skatinančių socialiai pažeidžiamas grupes tęsti savidestruktyvų elgesį, o taip pat į šią pavojingą sveikatai veiklą įtraukti ir kitus šeimos narius.

tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2021 m. atlikto tyrimo duomenimis, darbovietėse prevencinė veikla nėra vykdoma daugiausia dėl iniciatyvos stokos (38 proc.), o jos poreikio neįžvelgia daugiau nei pusė (55 proc.) darbdavių (Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos..., 2021, p. 13–14). Pozicija, deklaruojanti, jog prevencinės priemonės dirbantiems nėra aktualios ir reikalingos – simbolizuoja asmenų, vartojančių narkotikus, marginalizavimą (įsivaizduojant, kad narkotikų vartojimo problema liečia tik socialiai pažeidžiamas ir nuo visuomenės atsiskyrusias grupes).

Pažymėtina, jog šiame darbe nėra siekiama detaliai ir visapusiškai įvertinti tebesitęsiantį prevencinės programos įgyvendinimą, todėl pateikti analitiniai pavyzdžiai reprezentuoja tik nedidelę šios sistemos neefektyvumo dalį. Nepaisant to, jų pakanka tam, kad būtų kvestionuojamas 33–ėjus m. Lietuvoje vystomos, tarptautinių ir Europos Sąjungos reikalavimų įpareigojamos, narkotikų vartojimo prevencijos kryptingumas. Europos Sąjungos standartai „ragina nares prisidėti prie sveikos ir saugios jaunų žmonių raidos, priklausomybių nuo narkotikų vartojimo gydymo, neteisėtų narkotikų vartojimo mažinimo, vadovaujantis integruotu ir įrodymais pagrįstu požiūriu“ (2021–2025 m. Europos Sąjungos..., 2021, p. 12). Išanalizavus šiose socialinėse srityse esamą situaciją, belieka svarstyti, ar jauna valstybė galėtų lygiuotis su Vakarų valstybėmis ir jose išvystytomis sistemomis.

Nors per trisdešimtmetį prevencinių programų turinys iš tiesų patobulėjo: eliminuotas siekis sunaikinti visuomenei nepriimtinas deviacijas, narkotikų vartojimas pradėtas traktuoti ne tik kaip kriminogeninis veiksnys, bet ir grėsmė visuomenės sveikatai, politikoje vis dar yra teikiama pirmenybė baudžiamajam persekiojimui. Nacionalinis mentalitetas narkomaniją laiko nusikalstamumu, o asmenis sergančius ja – nusikaltėliais. Kriminalinė justicija tampa dirbtine sistema, kuria imituojamas visų socialinio pobūdžio problemų sprendimas, nepaisant akivaizdaus edukacinių, medicininių ir kitų žalos mažinimo priemonių trūkumo. Toks baudimo „derinimas“ su neišvystyta prevencine sistema, savaime lemia bet kokių progresyvių pasiekimų stagnaciją.

3.2. Bausmių, taikomų narkotikų vartotojams, individualizavimo tendencijos

Baudžiamojo įstatymo paskirtis – baudžiamosios teisės priemonėmis ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Teisinėje valstybėje baudžiamoji atsakomybė yra

realizuojama teismo, kaip teisingumą vykdančio instituto, nuosprendžiu, kuriuo įgyvendinama Baudžiamojo kodekso paskirtis. Teisminės valdžios prerogatyva – ne tik teisingas nusikalstamos veikos kvalifikavimas, tačiau ir teisingos bei subalansuotos bausmės skyrimas kaltininkui. Bausmė yra griežčiausia intervencija į žmogaus gyvenimą, todėl jos taikymas negali būti atsietas nuo konstitucinių teisingumo, teisinės valstybės, teisės į teisingą teismą, proporcingumo bei kitų principų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas). Teisingos bausmės principas įpareigoja valstybę užtikrinti, kad baudžiamojoje byloje skiriama prievartos priemonė būtų adekvati padarytai nusikalstamai veikai.

Baudžiamojo kodekso 41 straipsnio 2 dalyje įtvirtinti bausmės skyrimo tikslai ir 54 straipsnyje numatyti bausmės skyrimo pagrindai apibrėžia, kad kiekvienam asmeniui, padariusiam nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, nuosprendžiu taikoma sankcija turi būti individualizuota. Bausmė yra individuali prievartos priemonė, pirmiausia orientuota į specialiąją prevenciją ir prosocialų poveikį nusikaltusiam asmeniui. Anot profesoriaus G. Švedo, bausmės skyrimas negali būti savitiksliis: bausmė gali pasiekti jai keliamus tikslus, kurių objektas yra žmogus, tik tada, kai ji yra paskirta atsižvelgiant į kaltininko asmenybės bruožus ir resocializacijos poreikius (Švedas, 2005, p. 79).

Kita vertus, teisingos ir protingos bausmės skyrimą ne retai apsunkina ir pats įstatymų leidėjas, numatydamas Baudžiamajame kodekse siauras sankcijų ribas. Politiniai sprendimai, susiję su didėjančiu represyvumu, dažnėjančiais baudžiamųjų įstatymų papildymais ir pakeitimais, yra nulemti ne socialinės, teisinės ar kitos objektyvios būtinybės, bet reakcijos į didelį atgarsį visuomenėje sukėlusius kriminalinius įvykius ar krizines situacijas (Švedas *et al.*, 2022, p. 41). Nepagrįstas baudžiamosios atsakomybės griežtinimas nėra suderinamas su Baudžiamojo kodekso vientisumu ir praktiniu norminių nuostatų įgyvendinimu, todėl darytina išvada, kad teisminė valdžia, užtikrinanti baudžiamąjį teisingumą, *de facto* prisideda prie nacionalinės baudžiamosios politikos formavimo.

Turint omenyje, jog disponavimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis veikų subjektai – asmenys daugiau ar mažiau priklausomi nuo šių medžiagų vartojimo, turintys dėl to išsivysčiusius elgesio ir (ar) psichikos sutrikimus, taip pat didžioji dalis jų – labai jauno amžiaus, vargu, ar esamu reguliavimu galima įgyvendinti bausmės tikslus. Kaip pažymi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: „bausmė yra teisinga tada, kai ji atitinka padarytos veikos ir kaltininko asmenybės pavojingumą – tai reiškia, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti, tarp nusikalstamos veikos pavojingumo pobūdžio ir už šią veiką numatytos

bausmės turi būti teisinga pusiausvyra“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Teismų prerogatyva – teisingumo įgyvendinimas – tai ne tik nusikalstamo elgesio kvalifikavimui reikšmingų aplinkybių, tačiau ir teisiamo asmens socialinių interesų įvertinimas.

Teismų praktikos analizė leidžia teigti, jog priklausomybė nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų, taip pat faktas, kad asmuo ją yra gydęsis ar gydosi, ne retai vertinamos kaip didesnį asmens pavojingumą apibūdinančios aplinkybės. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo 2018 m. vasario 22 d. priimtame nuosprendyje konstatuojama: „atsižvelgiant į M. S. asmenybę – niekur nedirbo, neregistruotas darbo biržoje, praeityje teistas tris kartus už disponavimą narkotikais, baustas administracine tvarka, nuo 2000 m. sausio 3 d. įrašytas į Vilniaus priklausomybės ligų centro įskaitą, jam diagnozuotas psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant opioidus, priklausomybės sindromas, M. S. skirtina reali laisvės atėmimo bausmė“ (Vilniaus apygardos teismo 2018 m. vasario 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje). Toks priklausomybės, kaip vienokią ar kitokią juridinę reikšmę turinčios aplinkybės, vertinimas gali būti polemizuojamas.

Narkomanija ir jos nulemti psichofiziologiniai pokyčiai organizme – tai viena iš pagrindinių priežasčių, skatinanti asmenis disponuoti narkotikais. Išsivysčius šiems sutrikimams, poreikis vartoti narkotines ar psichotropines medžiagas nebėra individo valios sprendimas, todėl vienintelė priklausomybę nuo narkotikų veikianti priemonė yra alternatyva prievartos priemonėms – integralus gydymas. Valstybės reakcija, susijusi su griežtesnės kriminalinės sankcijos skyrimu, deklaruoja pasirinktą prioritetinę sritį – socialinės tvarkos užtikrinimą, kuris didina žalą sveikatai, todėl iš esmės nėra suderinamas su ginamu objektu. Manytina, jog priklausomybė narkotikams galėtų būti laikoma atsakomybę lengvinanti aplinkybė (Lankauskas, 2022, p. 79) tais atvejais, kai kriminalinis recidyvas pasireiškia išimtinai disponavimu narkotikais asmeniniam vartojimui. Tai leistų į narkotikų vartojimo problemą žvelgti humaniškiau, o toks bausmės individualizavimas užtikrintų ne tik formalų, bet ir realų poveikį sergantiems asmenims.

Asmenų, sistemingai vartojančių narkotines medžiagas, baudimas neprideda prie jų prosocialaus elgesio ir gyvenimo tikslų siekimo teisėtais būdais skatinimo. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo 2016 m. vasario 23 d. nutartyje dėstoma: „B. B. praeityje 4 kartus teistas už disponavimą narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis neturint tikslo jas platinti, teistumai neišnykę ir nepanaikinti, ne kartą baustas administracine tvarka, baudos nesumokėtos, nusikalto vos praėjus porai savaičių po to, kai buvo sulaikytas už analogišką

Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 1 dalyje numatyta veika. Šios aplinkybės rodo, kad B. B. išvadų nedaro, nelinkęs keisti gyvenimo būdo, laikytis įstatymų reikalavimų“ (Vilniaus apygardos teismo 2016 m. vasario 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Baudžiamosios teisės doktrinoje eskaluojamas prievartos priemonių neveikimas praktikoje tampa absoliučiai vizualus.

Kitoje Vilniaus apygardos teismo 2019 m. gegužės 7 d. nutartyje pateikiamos tokios aplinkybės, apibūdinančios nuteistojo asmenybę: „J. G. daugybę kartų – 88 kartus baustas administracine tvarka (tarp pažeidimų dominuoja narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo be gydytojo paskyrimo atvejai), taip pat 7 kartus teistas, be kita ko, ir už Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 2 dalyje numatytą baudžiamąjį nusižengimą disponuojant narkotinėmis medžiagomis. Jo atžvilgiu ne kartą taikytos ne tik arešto ar baudos, tačiau ir laisvės atėmimo bausmės – ilgiausios trukmė 1 metai ir 6 mėnesiai. Visgi, nepaisant taikytos griežčiausios bausmės rūšies, jis ir toliau pažeidinėjo teisės aktų nuostatas, o daugeliu atvejų šie pažeidimai buvo susiję su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ir (ar) psichotropinėmis medžiagomis“. Pastebima, kad net griežčiausia bausmė, susijusi su ilgesniu nei metus trunkančiu įkalinimu, asmeniui, priklausomam nuo narkotinių medžiagų, ir jo elgsenai nebuvo efektyvi. Be to, apeliacinės instancijos teismui pažymint: „J. G. paskirta 2 m. laisvės atėmimo bausmė, ypač atsižvelgiant į ankstesnių poveikio priemonių jo atžvilgiu neefektyvumą, yra proporcinga ir jokių būdu ne per griežta“ (Vilniaus apygardos teismo 2019 m. gegužės 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Asmenų recidyvinis elgsenys, susijęs su narkotikų vartojimu, reprezentuoja valstybės ignoruojamą ir didėjančią pavojų nusikaltėlio gyvybei ir sveikatai. Penalizacija tiesiogiai determinuoja asmenų, priklausomų nuo nelegalių medžiagų, kriminalinę karjerą.

Teisminėje doktrinoje pastebima ir dar viena tendencija, atspindinti griežtą bei nuožmų požiūrį į narkotikų vartojimo keliamą pavojų visuomenei. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 20 d. nutartyje konstatuojama, jog nepaisant: „A. N. narkotines medžiagas („žolę“) įgijo savo reikmėms, prisipažino jau kurį laiką jas vartojęs, įgytų narkotinių medžiagų nedalijo, o jų išplitinimas buvo atsitiktinio pobūdžio – neatlygintinai leidžiant draugams parūkyti savadarbį kaljaną⁵⁰, tokiu būdu išplitinant labai mažą šios medžiagos kiekį“, taip pat „jis anksčiau neteistas, administracine tvarka nebaustas, psichikos sveikatos centre ir

⁵⁰ Kasacinės instancijos teismo praktikoje narkotinių ir psichotropinių medžiagų platinimu laikomas ne tik jų atlygintinis perdavimas kitiems asmenims, tačiau ir atvejai, kai yra neatlygintinai duodama tokias medžiagas pavartoti išbandymui (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų..., 2013, p. 29).

narkologinėje įskaitoje neįrašytas, nėra nuolat vartojantis ir turintis narkotinių medžiagų, o nuo šio įvykio nutraukė šių medžiagų vartojimą, mokosi, aktyviai dalyvauja bendruomenės veikloje, neseniai sukūrė šeimą, apibūdinamas išimtinai teigiamai, kaip bendruomenės pasitikėjimą turintis jaunas žmogus (veikos padarymo metu jam buvo 19 m.)“, kasatoriaus skundas, implikuojantis švelnesnės bausmės skyrimą⁵¹, buvo atmestas ir nuteistajam paskirta minimali Baudžiamojo kodekso 260 straipsnio 1 dalyje numatyta sankcija – 2 m. laisvės atėmimas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Šiuo atveju, nėra abejojama, kad narkotinių medžiagų platinimas yra sunkus nusikaltimas, keliantis pavojų visuomenės sveikatai ir saugumui – greičiau pastebima, jog baudžiamuoju įstatymu įtvirtintos sankcijos už jas yra perdėtai griežtos. Tokiu būdu valstybės formuojama politika tiesiogine prasme „kovoja“ su narkotikų vartojimu, nepaisant to, jog ši kova yra nevaisinga ir iš esmės betikslė.

Net ir tada, kai teismas nusprendžia, kad bausmės tikslai negali būti pasiekti be nuteistajam realiai taikomo laisvės atėmimo, Kalėjų departamento galimybės suteikti socialinę pagalbą bei tinkamą sveikatos priežiūrą yra itin menkos. Kadangi įkalinimo institutas yra labai brangiai Lietuvai atsieinanti intervencija⁵², natūralu, jog pakankamų kaštų, skirtų priklausomybės ligų ir su jomis susijusių sutrikimų gydymui, paprasčiausiai nelieka. Vilniaus apygardos teismo 2017 m. lapkričio 15 d. sprendime civilinėje byloje konstatuojama: „duomenų, jog gydymo metadonu tęstinumo užtikrinimo priemonės Lietuvos įkalinimo įstaigose būtų įgyvendintos, nėra. Bylos duomenys tvirtina, kad vaistinių opioidinių preparatų saugojimo užtikrinimui bei personalo darbo su tokiais preparatais apmokymui reikalingos lėšos, asignavimų valdytojo nėra skiriamos. Įvertinus, jog ieškovui gydymas metadonu ir įkalinimo įstaigose buvo būtinas – konstatuotina, kad ieškovui nebuvo tinkamai taikytas ambulatorinis abstinencijos gydymo būdas, todėl ieškovui padaryta žala dėl pačios abstinencijos būklės atsiradimo, o atitinkami valstybės institucijų veiksmai (neveikimas) vertintini kaip neteisėti“ (Vilniaus apygardos teismo 2017 m. lapkričio 15 d. sprendimas civilinėje byloje).

⁵¹ Remiantis Baudžiamojo kodekso 54 straipsnio 3 dalimi, kurioje nurodoma: „jeigu straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę“. Švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimą reglamentuoja taip pat ir Baudžiamojo kodekso 62 straipsnis.

⁵² Pavyzdžiui, dar 2016 m. baudžiamajai politikai, susijusiai su nelegaliomis narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, buvo skirta 9 764 220,01 eurų suma. Jei laisvės atėmimo įstaigose nuteistų asmenų išlaikymas atsiėjo beveik 7 mln. eurų, tai narkotinės abstinencijos gydymui ir ŽIV medikamentams buvo skirta tik 605 103,92 eurų (Teisės, sveikatos ir socialinės..., 2018, p. 155).

Europos Žmogaus Teisių Teismo konstatuojami šiurkštūs prigimtinių teisių ir pagrindinių laisvių pažeidimai, žala, susijusi ne tik su izoliacinėmis sąlygomis gyvenančių asmenų desocializacija, bet ir sveikatos sutrikimais, *per se* skatina kriminalinį recidyvą. Ši problema kyla iš bendro nacionalinio baudimo mechanizmo, kaip atgyvenusios ir šiuolaikiniam humanizmui prieštaraujančios tradicijos: valstybės vaidmuo yra aktyviausias iki apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo, o tai, kas su asmeniu vyksta bausmių vykdymo sistemoje, tampa svetima (iki tol, kol asmuo ir vėl yra teisiamas). Nacionalinė politika, suabsoliutinanti bausmių poveikį nuteistųjų asmenybei ir elgesiui, tampa nusikalstamumą (drauge ir narkotikų vartojimą) palaikančiu veiksmu.

Kita vertus, postuloti, jog teismų praktikoje asmenys, disponavę narkotikais, kategoriškai vertinami kaip didelis pavojus visuomenei, būtų klaidinga. Vis dažniau ir garsiau kalbama, kad „bet kokia valstybės intervencija (ne tik pačia ryškiausia forma – įkalinimas, bet ir tikra ar tariama socialinė pagalba) gali turėti ilgalaikį stigmatizuojantį poveikį, kuris per labai trumpą laiką nusikaltusį žmogų gali stumtelėti dar toliau už visuomenės ribų“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Žemesniųjų instancijų teismai raginami kiekvienu atveju atsižvelgti į nusikaltusiųjų asmenybę ir socialinį gyvenimą apibūdinančias aplinkybes, taip užtikrinant baudžiamosios teisės ir teisingos bausmės pusiausvyrą. Tai, kad valstybės reakcija į nusikaltimus neapsiriboja vien bausmėmis, identifikuojama ir aukščiau cituotoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje, kurioje nepaisant to, jog asmenys buvo nuteisti pagal Baudžiamojo kodekso 260 straipsnio 1 dalį bei 253 straipsnio 1 dalį, kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija pažymėjo: „A. J. ir E. S. nusikalstamas veikas padarė jauno amžiaus, šiuo metu dirba, laisvalaikiu dalyvauja visuomeninėje veikloje ir taip kuria bei stiprina savo socialinius ryšius. Nuteistojo A. J. mama ir patėvis sunkiai serga, jo šeimoje auginami dar du vaikai, iš kurių vienas yra nepilnametis, A. J. iš savo uždarbio padeda išsilaikyti visai šeimai. Atsižvelgdama į tai, kas nurodyta, teisėjų kolegija konstatuoja, kad yra pagrindas A. J. ir E. S. jiems paskirtų laisvės atėmimo bausmių vykdymą atidėti“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 6 d. nutartyje dėstoma: „teisėjų kolegija, įvertinusi K. A. N. padarytą nusikalstamą veiką bei jo asmenybę apibūdinančius duomenis – nusikalto pirmą kartą, administracine tvarka nebaustas, apibūdinamas teigiamai, baigęs 12 klasių savo ateitį sieja su profesionaliu sportu ir aukštojo mokslo studijomis užsienyje, sprendžia, kad šioje byloje yra pagrindas atleisti K. A. N. nuo baudžiamosios atsakomybės

pagal Baudžiamojo kodekso 259 straipsnio 1 dalį pagal laidavimą, o baudžiamąją bylą dėl šios nusikalstamos veikos jam nutraukti“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi, galima daryti išvadą, kad visuotinai liberalėjantis požiūris į narkotikus ir jų kontrolės priemones, pamažu yra inkorporuojamas ir į nacionalinę kasacinio teismo jurisprudenciją.

Be to, nors įstatymine apimtimi baudžiamoji atsakomybė už disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis diferencijuojama tik pagal tikslo platinti (ne)buvimą ir šių medžiagų kiekį, pastebima, jog pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai ne retai atsižvelgia į disponuotos medžiagos rūšį kaip vieną iš kriterijų, apibūdinantį veikos ir asmens pavojingumą. Štai, Klaipėdos apygardos teismo 2020 m. sausio 29 d. nuosprendyje nurodoma: „E. V. disponavo 1 gramu kanapių, tai yra palyginus su rūšiniu narkotinių, psichotropinių medžiagų pavojingumu, mažiau pavojingomis narkotinėmis medžiagomis, turint omeny, jog disponuojama buvo nedideliu šių medžiagų kiekiu bei tai, kad narkotinės medžiagos buvo skirtos savo vartojimui, kaltinamojo E. V. veiksmai vertintini kaip mažiau pavojingi“ (Klaipėdos apygardos teismo 2020 m. sausio 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje).

Panašias išvadas padarė ir Lietuvos apeliacinis teismas 2018 m. spalio 5 d. nuosprendžiu: „kanapės (pažymėtina, kad buvo nustatytas labai didelio kiekio požymis), kuriomis neteisėtai disponavo nuteistasis V. P. yra augalinės kilmės medžiagos, jos priskiriamos prie narkotinių medžiagų, kurios kelia mažesnę pavojų žmonių gyvybei ir sveikatai, lyginant jas su tokiomis narkotinėmis medžiagomis, kaip heroinas, kokainas ir pan. Išdėstytos aplinkybės rodo mažesnę V. P. padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą, palyginus su rūšiniu šios nusikalstamos veikos pavojingumu“ (Lietuvos apeliacinis teismas 2018 m. spalio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje). Visgi, šį nuosprendį kasacinės instancijos teismas pakeitė, o toks pavojingumo vertinimas buvo sukritikuotas, nurodant: „tendencija pereiti nuo lengvųjų narkotikų prie sunkesnių, sukeliančių dar didesnę priklausomybę, sunkesnes pasekmes sveikatai, yra moksliskai pagrįsta, todėl Lietuvoje yra taikomas visiškos netolerancijos principas disponavimui narkotinėmis medžiagomis, neišskiriant jų rūšies. Mažesnis kanapių pavojingumas sveikatai pagrįstai galėtų būti vertinamas individualizuojant vartotojų baudžiamąją atsakomybę, šiuo atveju V. P. jas platino, ši veika kėlė pavojų didelio asmenų rato (vartotojų) gyvybei ir sveikatai, sukelti ir galėję kilti padariniai, pavojingumas žmonių gyvybei ir sveikatai kiekvienu atveju yra skirtingi, todėl narkotinių medžiagų rūšis nėra pagrindas veikai, dėl kurios nuteistas V. P. vertinti kaip mažesnio pavojingumo“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi, Lietuvos

Aukščiausiasis Teismas *ad hoc* atribojo dažnėjančią tendenciją individualizuoti bausmes, remiantis narkotikų rūšimi, pagal tai, ar disponavimas pasireiškė vartojimu ir (ar) platinimu.

Nors internacionalinėje plotmėje valstybių, dekriminalizuojančių disponavimą kanapėmis ar kitomis medžiagomis, sudėtyje turinčiomis tetrahidrokanabinolio, skaičius didėja, Lietuvoje nei viena narkotinių medžiagų rūšis *per se* nėra laikoma aplinkybe, indikuojančia apie didesnę ar mažesnę veikos ir asmens pavojingumą. Kita vertus, pateikti baudžiamųjų bylų pavyzdžiai leidžia daryti išvadą, jog praktikoje toks vertinimas egzistuoja, todėl remiantis 2-oje darbo dalyje atlikta analize, nuoseklios praktikos formavimui reikšmės turėtų Baudžiamojo kodekso 199 straipsnio 4 dalies bei 259, 260 straipsnių dispozicijų papildymas dar vienu požymiu, kuris leistų diferencijuoti atsakomybę pagal nusikalstamos veikos dalyko pavojingumą – narkotinių ar psichotropinių medžiagų poveikį žmogaus gyvybei ir sveikatai (Švedas *et al.*, 2022, p. 273). Vienareikšmiškos pozicijos, atsakančios, ar pastarasis reguliavimas prisidėtų prie baudžiamosios politikos, orientuotos į sveikatos užtikrinimą, kūrimo, nėra. Nepaisant, kad kiekvienos narkotinės ar psichotropinės medžiagos poveikis yra skirtingas, visų jų vartojimas per ilgesnį ar trumpesnį laikotarpį sukelia priklausomybę, todėl, autorės nuomone, visų psichiką veikiančių medžiagų, nepriklausomai nuo jų rūšies, vartojimo problema turėtų būti sprendžiama ne kriminaline justicija, o medicinos ir socialinės pagalbos priemonėmis.

Atsižvelgiant į baudžiamosios atsakomybės, kaip paskutinės teisinių gėrių apsaugą užtikrinančios priemonės, pobūdį ir poveikį, kiekvienos veikos kriminalizavimas reikalauja pagrindimo, menančio ar siekiamų tikslų neįmanoma pasiekti alternatyviomis priemonėmis. Valdžia opėjančią narkotikų vartojimo problemą pasirinko spręsti tradiciškai – griežtinant atsakomybę. Šiame darbe nagrinėta kriminogeninės situacijos modifikacija po 2017 m. reprezentuoja, jog socialinė kontrolė, apsiribojanti kriminalizacija bei penalizacija, yra ne tik neefektyvi, bet ir daugeliu aspektų nenaudinga.

Šiai prielaidai paantrina ir analizuotose baudžiamosiose bylose pateiktos nuteistųjų charakteristikos: vienos iš jų asmenys yra labai jauno amžiaus, socialiai nesubrendę, kitose – turintys ilgametę kriminalinę patirtį (daugiausia susijusių su disponavimu narkotikais be tikslo platinti), todėl tiek vienu, tiek kitų asmenų baudimas yra savitiksliis. Narkomanija teismų praktikoje yra stigmatizuojama – vertinama kaip didesnę asmens pavojingumą indikuojanti aplinkybė, nors iš esmės ji turėtų būti prielaida alternatyvių prievartai priemonių taikymui (atvejais, kai pasikartojantis nusikalstamas elgesys, išimtinai susijęs disponavimu narkotikais asmeninems reikmėms). Faktas, kad teismai dažnai pasinaudoja diskrecine teise, leidžiančia

paskirti švelnesnę nei baudžiamajame įstatyme numatyta bausmę, suponuoja, jog įtvirtintos sankcijos daugeliu atvejų nėra proporcinga, adekvati ir teisinga valstybės reakcija į šias nusikalstamas veikas. Socialiai pažeidžiamų ir turinčių priklausomybę asmenų „išstūmimas“ už integralios visuomenės ribų – tai vienas iš esminių faktorių, lemiančių kriminalinį recidyvą ir subkultūros formavimąsi.

IŠVADOS

1. Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenys yra riboti – didžioji dalis nusikalstamo elgesio, susijusio su narkotikų vartojimu, lieka teisėsaugos neužregistruojama. Narkotikų vartojimo kriminalizavimas nesumažino su juo susijusių nusikalstamų veikų – priešingai, prisidėjo prie registruoto ir latentinio nusikalstamumo didėjimo, marginalizuotos bendruomenės kūrimo ir narkomanijos, kaip ligos, stigmatizavimo.
2. *Status quo* ir narkotikų politika, pagrįsta valstybės prievartos priemonėmis, didina socialinę ir ekonominę žalą:
 - 2.1. Vartotojų persekiojimas reiškia mažesnes teisėsaugos pajėgas ir resursus, kovojant su didesnio pavojingumo nusikaltimais – nelegalių narkotikų gamyba ir prekyba.
 - 2.2. Bausmės atgrasomasis pobūdis lemia mažėjantį medicininių paslaugų prieinamumą vartotojams, todėl baudžiamoji atsakomybė turi priešingą siekiamam tikslui poveikį – ja didinama žala objektui (sveikatai), kuris baudžiamuoju įstatymu yra saugomas.
 - 2.3. Baudžiamosios justicijos sistema prisideda prie narkotikus vartojančių ir nuo jų priklausomų asmenų diskriminacijos sveikatos priežiūros sektoriuje.
 - 2.4. Disponavimas nedideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu be tikslo platinti neatitinka nusikalstamoms veikoms būdingo pavojingumo laipsnio: šių medžiagų vartojimas be gydytojo paskyrimo užtraukia administracinę atsakomybę, todėl atsakomybių diferencijavimas, remiantis disponuotų narkotikų suvartojimo laiku, nėra baudžiamąją teiseną pateisinti priežastis.
3. Sprendimas veiktą dekriminalizuoti, kaip ir sprendimas ją kriminalizuoti – savaime neužtikrina baudžiamosios politikos efektyvumo:
 - 3.1. Vienos rūšies narkotinės medžiagos (kanapių ir jų dalių) dekriminalizavimas palengvintų šių medžiagų prieigą nepilnamečiams, neišspręstų problemos, susijusios su pavojingu ir didžiausią žalą sveikatai darančių narkotikų vartojimu, o laiko perspektyvoje ją didintų.
 - 3.2. Siekiant sumažinti narkotikų paklausą ir žalą, disponavimo nedideliu kiekiu narkotikų dekriminalizavimas privalo būti derinamas su visuomeninio švietimo, gydymo ir kitos pozityvios intervencijos sričių stiprinimu.
4. Prevencinės veiklos sąstingį determinuoja: pirminės prevencijos priemonių trūkumas bei esamų nepakankamumas, neišvystyta gydymo ir reabilitacijos paslaugų sistema, nacionalinis mentalitetas, marginalizuojantis narkomaniją ir ja sergančius asmenis.

Valstybės ištekliai, skiriami vartotojų persekiojimui, galėtų būti panaudojami tarptautinius ir Europos Sąjungos standartus atitinkančiai sveikatos apsaugai.

- 5.1. Priklausomybės ligomis sergančių asmenų penalizacija yra savitikslių – ji nesumažina pakartotinio nusikalstamumo, susijusio su narkotikų vartojimu, rizikos ir didina žalą nuteistųjų sveikatai.
- 5.2. Teismų praktikoje narkomanija vertinama kaip didesnę asmens pavojingumą apibūdinanti aplinkybė. Priklausomybė narkotikams turėtų būti laikoma atsakomybę lengvinanti aplinkybė tais atvejais, kai kriminalinis recidyvas pasireiškia išimtinai disponavimu narkotikais asmeniniam vartojimui.
- 5.3. Teismai dažnai pasinaudoja diskrecine teise paskirti švelnesnę bausmę nei numatyta įstatyme, todėl Baudžiamajame kodekse įtvirtintos sankcijos nėra proporcingos ir adekvačios šių veikų pavojingumui.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

Nacionaliniai teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89–2741.
2. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas (2015). *Valstybės žinios*, 11216.
3. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas (1996). *Valstybės žinios*, 2–16.
4. Lietuvos Respublikos Jungtinių Tautų konvencijos, dėl kovos su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta ratifikavimo įstatymas (1998). *Valstybės žinios*, 38–996.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 232⁽⁵⁾ straipsnio pakeitimo įstatymas (1998). *Valstybės žinios*, 17–397.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 232¹⁰ straipsniu įstatymas (1999). *Valstybės žinios*, 66–213.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII–1968, 260 straipsnio pakeitimo įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, 38–1733.
8. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamojo kodekso patvirtinimo“ (1961). *Vyriausybės žinios*, 18–148.
9. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas (1984). *Valstybės žinios*, 1–1.
10. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas (1985). *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1–1.

Tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai:

11. Bendroji narkotinių medžiagų konvencija (1961). *Valstybės žinios*, 2001, 51–1768.
12. Jungtinių Tautų Psichotropinių medžiagų konvencija (1971). *Valstybės žinios*, 2001, 50–1743.

13. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta (1988). *Valstybės žinios*, 1998, 38–1004.
14. Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimas 2004/757/TVR, nustatantis būtiniausias nuostatas dėl nusikalstamų veikų sudėties požymių ir bausmių neteisėtos prekybos narkotikais srityje (2004). *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, L 335/8.
15. Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „2021–2025 m. ES kovos su narkotikais darbotvarkė ir veiksmų planas“ (2020). *Briuselis*, COM/2020/606.
16. Europos Sąjungos Tarybos patvirtinta „2021–2025 m. Europos Sąjungos kovos su narkotikais strategija“ (2020). *Briuselis*, 14178/1/20 REV 1.

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimai, ministrų įsakymai:

17. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. sausio 6 d. įsakymas Nr. 5 „Dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 4–113.
18. Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX–1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 32–1318.
19. Lietuvos Respublikos Seimo sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 23 d. įsakymas Nr. V–239 „Dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų nedidelio, didelio ir labai didelio kiekio nustatymo rekomendacijų“. *Valstybės žinios*, 41–1899.
20. Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. balandžio 8 d. nutarimas Nr. IX–2110 „Dėl Nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2004–2008 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 58–2041.
21. Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro 2007 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 1V–335 „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų pagrindinių statistinių rodiklių formavimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo. *Valstybės žinios*, 103–4229.
22. Lietuvos Respublikos Seimo 2010 m. lapkričio 4 d. nutarimas Nr. XI–1078 „Dėl Nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2010–2016 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 132–6720.
23. Lietuvos Respublikos Seimo 2015 m. gegužės 7 d. nutarimas Nr. XII–1682 „Dėl Viešojo saugumo plėtros 2015–2025 metų programos patvirtinimo“. TAR, 7293.

24. Lietuvos Respublikos Seimo 2018 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. XIII–1765 „Dėl Valstybinės narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės ir vartojimo prevencijos 2018–2028 metų programos patvirtinimo“. TAR, 20781.
25. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2020 m. liepos 3 d. įsakymas Nr. V–1569 „Dėl ilgalaikių neigiamų COVID–19 pandemijos pasekmių asmens ir visuomenės psichikos sveikatai mažinimo veiksmų 2021–2022 metų plano patvirtinimo“. TAR, 15125.
26. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2021 m. rugpjūčio 13 d. įsakymas Nr. V–1855 „Dėl priklausomybės ligų gydymo ir žalos mažinimo priemonių prieinamumo ir kokybės gerinimo 2021–2024 metų veiksmų plano patvirtinimo“. TAR, 17524.

Teisės aktų projektai ir su jais susiję dokumentai:

27. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakymas „Dėl Lietuvos Tarybų Sąjungos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimų“ (1987). *Valstybės žinios*, XI–1788.
28. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos direktoriaus 2020 m. rugpjūčio 13 d. įsakymas Nr. 5V–85 „Nusikalstamumo statistinės informacijos rengimo metodika“.
29. Aiškinamasis raštas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 199, 259 ir 260 straipsnių pakeitimo ir Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 71 straipsnio pakeitimo įstatymų projektų“ (2020).
30. Lietuvos Respublikos Seimo Savižudybių ir smurto prevencijos komisijos 2021 m. kovo 17 d. išvada Nr. 143–P–4 „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 71 straipsnio pakeitimo ir papildymo 483¹ straipsniu įstatymo projekto XIVP–95“.
31. Lietuvos Respublikos Seimo 2021 m. rugsėjo 3 d. nutarimo projektas „Dėl Nacionalinės darbotvarkės narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės, vartojimo prevencijos ir su narkotikais susijusios žalos klausimais iki 2035 metų patvirtinimo“. 21–29402.
32. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2023 m. kovo 8 d. pagrindinio komiteto išvada Nr. 102–P–7 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 259 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP–1767“.

33. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2023 m. kovo 10 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 259 ir 169 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas XIVP–1767(3).

Specialioji literatūra

34. Andrejevas, V. (2014). *Narkomanijos socialinis aspektas: Mykolo Romerio universiteto viešojo saugumo fakulteto studentų nuomonė*. Mokslinių straipsnių rinkinys: Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka, 2029–1701.
35. Babachinaitė, G. ir Paulikas, V. K. (2002). Nedarbas ir nusikalstamumas Lietuvos kaime 1918–1990 m. *Jurisprudencija*, 26(18), 107–118.
36. Babachinaitė, G. et al. (2008). *Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m.* Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
37. Babachinaitė, G. et al. (2009). *Latentinio nusikalstamumo kriminologinio tyrimo metodikos*. Metodinis leidinys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
38. Babachinaitė, G. et al. (2010). *Kriminologija*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
39. Babachinaitė, G. ir Petkus, A. (2014). Kai kurios kriminologinės problemos dvidešimtmečio socialinių pokyčių Lietuvoje kontekste. *Jurisprudencija*, 21(1), 259–278.
40. Baublys, L. et al. (2012). *Teisės teorijos įvadas*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES.
41. Bekarija, Č. (1992). *Apie nusikaltimus ir bausmes*. Vilnius: Mintis.
42. Bluvšteinas, J. (1994). *Kriminologija*. Vilnius: „Pradai“.
43. Dapšys, A. (1999). Nusikalstamumo tendencijos ir jo prevencijos perspektyvos Lietuvoje (kriminologinis prognostinis aspektas). *Jurisprudencija*, 11(3), 5–21.
44. Galinaitytė, J. (2009). *Kriminologija: teorija ir aktualijos*. Vilnius: Vilniaus verslo teisės akademija.
45. Grimalauskienė, O. et al. (2002). *Narkotikų vartojimo prevencija bendruomenėje*. Vilnius: Visuomenės sveikatos ugdymo centro leidykla „Sveikata“.
46. Gruodytė, E. (2010). Su narkotikais susijęs nusikalstamumas – sudėtingas ryšys. Mokslinės konferencijos pranešimų rinkinys, 2029–5510.
47. Havrdova, E. (2004). Sociologiniai nusikaltimų prevencijos padariniai: mažinant atotrūkį tarp teorijos ir praktikos. *Sociologija*. Mintis ir veiksmas, 140, 96–119.

48. Jurgaitienė, D. ir Vainoriūtė, L. (2009). Vyresniųjų paauglių narkotinių medžiagų vartojimo prevencijos ypatumai Klaipėdos miesto bendrojo lavinimo ir profesinėse mokyklose. *Visuomenės sveikata*, 3(46), 82–92.
49. Justickis, V. (2004). *Kriminologija. Kriminologinis prognozavimas. Nusikaltimų prevencija*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
50. Kalinauskaitė, R. (2018). *Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas tarp pasilinksminimo vietų lankytojų. Tyrimo ataskaita*. Kaunas: Viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų kompanija „Factus“.
51. Kestenis, A. (2002). Narkomanija kaip visuomenės saugumo problema. *Jurisprudencija*, 29(21), 109–116.
52. Kiškis, A. (2008). Nusikalstamumas Lietuvoje: ko neparodo oficialioji statistika? *Jurisprudencija*, 11(113), 114–123.
53. Kiškis, A. (2012). Registruoto nusikalstamumo statistikos ir viktimologinių tyrimų duomenų kompleksinio panaudojimo problemos. *Socialinių mokslų studijos*, 4(2), 697–717.
54. Kiškis, A. et al. (2014). *Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prevencijos perspektyvos*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
55. Kiškis, A. (2017). *Lietuvos kriminologijos raida, 1918–2017 m.: šimtmečio patirtis*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
56. Kurapka, V. E. (2022). *Pagrindinių kriminalistinės politikos sąvokų klausimu – harmonizavimo vektorius*. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
57. Kury, H. ir Brandenstein, M. (2009). „Naujojo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? *Teisės problemos*, 2(64), 5–61.
58. Kvietkauskas, V. et al. (1985). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
59. Lankauskas, M. et al. (2015). *Narkotikų vartotojų dekriminalizacijos ir depenalizacijos galimybių apžvalga*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
60. Lankauskas, M. (2017). *Jungtinių Tautų narkotikų kontrolės mechanizmas ir naujausios narkotikų politikos tendencijos dėl disponavimo narkotikais savo reikmėms pasaulyje bei Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.

61. Lankauskas, M. (2022). *Narkotikai ir įkalinimas: kriminologiniai baudimo už disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis aspektai ir jų vartojimo įkalinimo įstaigose ypatumai*. Monografija. Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centro teisės institutas.
62. Latauskienė, E. (2000). Narkotinių medžiagų ir su jomis susijusių nusikaltimų tyrimo tarpukario Lietuvoje bendrojo charakteristika. *Jurisprudencija*, 18(10), 136–141.
63. Piesliakas, V. (2003). Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas ir naujos baudžiamosios politikos teisiniai pagrindai. *Jurisprudencija*, 45(37), 8–16.
64. Sakalauskas, G. (2007). *Įvadas į empirinę kriminologiją*. Vilnius: Eugrimas.
65. Sakalauskas, G. (2009). *Nusikalstamumo sampratos dilema*. Teisės institutas, 5, 123–132.
66. Sakalauskas, G. et al. (2011). *Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai*. Teisės instituto mokslo tyrimai. Vilnius: Eugrimas.
67. Sakalauskas, G. et al. (2012). *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai*. Vilnius: Teisės institutas.
68. Sakalauskas, G. (2015). Kalinimo sąlygos ir kalinių resocializacijos prielaidos. *Teisės problemos*, 2(88), 5–53.
69. Švedas, G. Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvos Respublikoje 1995–2004 metais (2005). *Teisė*, 56, 58–86.
70. Švedas, G., Abramavičius, A. ir Bieliūnas, E. (2010). *LR Baudžiamojo kodekso komentaras III tomas. Spec. dalis (213–330 straipsniai) II tomas 2 dalis*. Vilnius: Registrų centras.
71. Švedas, G. (2012). Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika. *Teisė*, 82, 12–25.
72. Švedas, G. et al. (2022). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso specialiosios dalies sistemiškumo iššūkiai*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
73. Vanderplasschen, W. Vandavelde, A. ir Broekaert, E. (2014). *Therapeutic communities for treating addictions in Europe. Evidence, current practises and future challenges*. Lisbon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
74. Varkalys, P. (2019). LR BK 259 str. 2 d. kriminalizavimo proporcingumas. *Teisės apžvalga*, 1(19), 89–117.

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai:

75. *Česnulevičius prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 13462/06, [2012–01–10].
ECLI:CE:ECHR:2012:0110JUD001346206.
76. *Miliukas prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 10992/14, [2019–04–16].
ECLI:CE:ECHR:2019:0416JUD001099214.
77. *Ozarovskij ir kiti prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 17774/20, [2022–03–01].
ECLI:CE:ECHR:2022:0301JUD001777420.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

78. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 57–2552.
79. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 181–6708.
80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 117–4239.
81. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 134–4819.

Bendros kompetencijos teismų praktika:

82. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. spalio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K–452/2011.
83. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K–7–76/2012.
84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. Teismų praktikos nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotinėmis, psichotropinėmis medžiagomis ar pirmos kategorijos šių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) (BK 259–261, 263–264, 266 straipsniai) apžvalga. *Teismų praktika*, 40.

85. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K–388/2014.
86. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K–21–139/2015.
87. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K–268–942/2017.
88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K–98–1073/2019.
89. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K–8–1073/2020.
90. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K–276–387/2022.
91. Lietuvos apeliacinis teismas 2018 m. spalio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje 1A–330–202/2018.
92. Vilniaus apygardos teismo 2016 m. vasario 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje 1A–196–256/2016.
93. Vilniaus apygardos teismo 2017 m. lapkričio 15 d. sprendimas civilinėje byloje E2–3705–467/2017.
94. Vilniaus apygardos teismo 2018 m. vasario 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje 1A–117–626/2018.
95. Vilniaus apygardos teismo 2019 m. gegužės 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje 1A–279–1020/2019.
96. Klaipėdos apygardos teismo 2020 m. sausio 29 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje 1–17–606/2020.
97. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2018 m. rugsėjo 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje 1–160–654/2008.

Elektroniniai leidiniai:

98. Bjs.ojp.gov. *Drugs & Crime Data* [interaktyvus] (modifikuota 1994 m. rugsėjo mėn.). Prieiga per internetą: <https://bjs.ojp.gov/content/pub/pdf/DRRC.PDF> [žiūrėta 2023 m. kovo 31 d.].

99. Unodc.org. *Economic and Social Consequences of Drug Abuse and Illicit Trafficking* [interaktyvus] (modifikuota 2002–06–26). Prieiga per internetą: https://www.unodc.org/pdf/technical_series_1998-01-01_1.pdf [žiūrėta 2023 m. kovo 14 d.].
100. Emcdda.europa.eu. *Drugs and crime – a complex relationship* [interaktyvus] (modifikuota 2007–06–01). Prieiga per internetą: https://www.emcdda.europa.eu/system/files/media/publications/documents/470/Dif16EN_85000.pdf [žiūrėta 2023 m. balandžio 5 d.].
101. Fra.europa.eu. *Smurtas prieš moteris. ES masto apklausa. Apibendrinti rezultatai* [interaktyvus] (modifikuota 2014–03–05). Prieiga per internetą: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_lt.pdf [žiūrėta 2023 m. kovo 31 d.].
102. Ntakd.lrv.lt. *Teisės, sveikatos ir socialinės sistemų, susijusių su narkotikų politika Lietuvoje analizė* [interaktyvus] (modifikuota 2022–03–02). Prieiga per internetą: https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/Analize_final.pdf [žiūrėta 2023 m. balandžio 5 d.].
103. Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerija. *Baudžiamosios politikos tendencijos Lietuvoje 2016–2019 metais* [interaktyvus] (modifikuota 2020–03–25). Prieiga per internetą: [https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/BP%20analiz%C4%97%20\(galutinis%20variantas\)%202020%2003%2025.pdf](https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/BP%20analiz%C4%97%20(galutinis%20variantas)%202020%2003%2025.pdf) [žiūrėta 2023 m. vasario 10 d.].
104. Undp.org. *International Guidelines on Human Rights and Drug Policy* [interaktyvus] (modifikuota 2020–11–06). Prieiga per internetą: <https://www.undp.org/publications/international-guidelines-human-rights-and-drug-policy> [žiūrėta 2023 m. balandžio 5 d.].
105. Vrm.lrv.lt. *Nusikaltimų prevencijos ir kontrolės sistemos modelio Lietuvoje koncepcija* [interaktyvus] (modifikuota 2020–12–19). Prieiga per internetą: https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Koncepcijos/Koncepcija%2020201219_galut.pdf [žiūrėta 2023 m. kovo 14 d.].
106. Ntakd.lrv.lt. *Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas Lietuvoje 2004–2021 metais* [interaktyvus] (modifikuota 2022–01–27). Prieiga per internetą: [https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/GPS%20Santrauka%20\(1\).pdf](https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/GPS%20Santrauka%20(1).pdf) [žiūrėta 2023 m. kovo 14 d.].

- 107.Ntakd.lrv.lt. *Europos narkotikų vartojimo paplitimo ataskaita. Tendencijos ir pokyčiai* [interaktyvus] (modifikuota 2022–06–14). Prieiga per internetą: [https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/2022_2419_LT\(1\).pdf](https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/2022_2419_LT(1).pdf) [žiūrėta 2023 m. kovo 20 d.].
- 108.Hi.lt. *Mirties priežastys* [interaktyvus] (modifikuota 2022–08–04). Prieiga per internetą: https://www.hi.lt/uploads/pdf/leidiniai/Statistikos/Mirties_priezastys/2021_m._mirties_priezastys_galutiniai_duomenys.pdf [žiūrėta 2023 m. vasario 27 d.].
- 109.Ntakd.lrv.lt. *Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos darbo vietose poreikis. Darboviečių atstovų tyrimo ataskaita* [interaktyvus] (modifikuota 2022–09–30). Prieiga per internetą: https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/PREVENCIJA/DV/NTAKD_DV_2021_tyrimas.pdf [žiūrėta 2023 m. kovo 20 d.].
- 110.Ntakd.lrv.lt. *Psichoaktyviosios medžiagos: tendencijos ir pokyčiai 2022* [interaktyvus] (modifikuota 2022–10–24). Prieiga per internetą: [https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/2022%20metinis%20\(galutinis\).pdf](https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/2022%20metinis%20(galutinis).pdf) [žiūrėta 2023 m. kovo 20 d.].

Internetiniai tinklalapiai:

- 111.Kiškis, A. (2019). *Nusikaltimų prevencija. Paskaitų skaidrės* [interaktyvus] (modifikuota 2019–03–27). Prieiga per internetą: <https://www3.mruni.eu/~akiskis/paskaitos/5%20tema.ppt> [žiūrėta 2023 m. kovo 18 d.].
- 112.Teise.pro. *Teisingumo ministerija siūlo tobulinti baudžiamąją politiką* [interaktyvus] (modifikuota 2019–11–14). Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2019/11/14/teisingumo-ministerija-siulo-tobulinti-baudziamaja-politika/> [žiūrėta 2023 m. vasario 2 d.].
- 113.Statista.com. *Then & Now Portugal's Drug Decriminalization* [interaktyvus] (modifikuota 2020–01–24). Prieiga per internetą: <https://www.statista.com/chart/20616/key-developments-since-portugal-decriminalized-drugs/> [žiūrėta 2023 m. kovo 10 d.].
- 114.Kaldep.lt. *Kalėjų departamentas: švirkštų dalijimas pataisos namuose būtų kraštutinė priemonė* [interaktyvus] (modifikuota 2021–03–01). Prieiga per internetą:

<http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/auktualijos/naujienos-kaldep/kalejimu-departamentas-svirkstu-2u3n.html> [žiūrėta 2023 m. kovo 18 d.].

- 115.Lrt.lt. *Tyrimo duomenys: narkotikų vartojimas Lietuvoje per penkerius metus išaugo pusanthro karto* [interaktyvus] (modifikuota 2022–01–27). Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/sveikata/682/1599322/tyrimo-duomenys-narkotiku-vartojimas-lietuvoje-per-penkerius-metus-isaugo-pusanthro-karto> [žiūrėta 2023 m. vasario 27 d.].
- 116.Lrmuitine.lt. *2002–2022 m. MKT atskleistų pažeidimų apžvalga* [interaktyvus] (modifikuota 2023–03–07). Prieiga per internetą: <https://lrmuitine.lt/web/guest/280> [žiūrėta 2023 m. kovo 14 d.].
- 117.Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenys [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ird.lt/> [žiūrėta 2023 m. kovo 31 d.].
- 118.Vpsc.lrv.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://vpsc.lrv.lt/lt/> [žiūrėta 2023 m. balandžio 5 d.].
- 119.Visuotinė lietuvių enciklopedija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/> [žiūrėta 2023 m. kovo 14 d.].

SANTRAUKA

Latentinis ir registruotas su nelegalių narkotikų vartojimu susijęs nusikalstamas elgesys Lietuvoje

Ainė Petrauskaitė

Magistro darbe analizuojama latentinio ir registruoto su nelegalių narkotikų vartojimu susijusio nusikalstamo elgesio Lietuvoje tema. Nusikalstamas elgesys, susijęs su narkotikų vartojimu, tiriamas iš kriminologinės ir baudžiamosios teisės perspektyvų, todėl darbe nagrinėjami nacionaliniai, tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai, Nusikalstamų veikų žinybinio registro ir empirinių tyrimų duomenys, mokslininkų išvados doktrinoje, taip pat aktuali teismų praktika. Šiame darbe siekiama atskleisti registruoto ir latentinio su nelegalių narkotikų vartojimu susijusio nusikalstamo elgesio tendencijas, nustatyti jų sąveiką su teisine aplinka ir valstybėje plėtojama narkotikų politika. Ši analizė leidžia padaryti išvadas apie esamos politikos efektyvumą, atitiktį tarptautiniams ir Europos Sąjungos formuojamiems reikalavimams ir galimas tobulinimo perspektyvas.

Siekiant išnagrinėti problemos, susijusios su narkotikų vartojimu, mastą, apibūdinamas registruoto ir latentinio nusikalstamumo santykis bei veiksniai, lemiantys kriminalinės elgsenos kaitą. Darbe atliekama griežto teisinio reguliavimo modelio analizė, nagrinėjant baudžiamosios atsakomybės proporcingumo ir teismų praktikoje kylančio problemiško klausimus. Pateikiamos objektyvios įžvalgos dėl prevencinės programos įgyvendinimo, esamų priemonių pakankamumo ir prieinamumo. Atskleidus šį aspektą padaromos išvados dėl galimų prevencinės veiklos tobulinimo kryptių.

SUMMARY

Latent and Registered Criminal Behavior Related to the Use of Illegal Drugs in Lithuania

Aine Petrauskaite

The master's thesis analyzes the topic of latent and registered criminal behavior related to the use of illegal drugs in Lithuania. Criminal behavior related to drug use is studied from the perspectives of criminology and criminal law, therefore the thesis examines national, international and European Union legislation, data from the Register of Criminal Acts and empirical research, scientific conclusions in law doctrine, as well as relevant court practise. This work aims to reveal the trends of registered and latent criminal behavior related to the use of illegal drugs, to determine their interaction with the legal environment and the drug policy developed in the country. This analysis allows to draw conclusions about the effectiveness of the existing policy, compliance with international and European Union requirements, and possible prospects for improvement.

In order to examine the extent of the problem related to drug use, the relationship between registered and latent crime and the factors that determine the change in criminal behavior are described. The work analyzes the strict model of legal regulation, examining the issues of proportionality of criminal responsibility and problematic issues arising in judicial practise. Objective insights are provided regarding the implementation of the preventive program, the adequacy and availability of existing measures. After revealing this aspect, conclusions are made regarding the possible directions for improvement of preventive activities.